

ЗМІСТ

Тематичний план лекційного курсу.....	3
Тема 1. Філософія як специфічний тип знання.....	4
Тема 2. Філософія стародавності.....	8
Тема 3. Філософія європейського Середньовіччя.....	13
Тема 4. Філософія епохи Відродження.....	15
Тема 5. Філософія Нового часу.....	17
Тема 6. Філософія епохи Просвітництва.....	19
Тема 7. Німецька класична філософія.....	21
Тема 8. Марксистська філософія.....	24
Тема 9. Розвиток філософської думки в Україні.....	25
Тема 10. Сучасна світова філософія.....	30
Тема 11. Філософська онтологія: проблема буття.....	34
Тема 12. Феноменологія.....	38
Тема 13. Філософія пізнання.....	40
Тема 14. Філософська антропологія.....	48
Тема 15. Соціальна філософія.....	50
Тема 16. Філософія культури і науки.....	54
Тема 17. Аксиологія.....	56
Теми рефератів та творчих завдань.....	59
Екзаменаційні питання.....	62

Редактори *О.Шатун, О.Шемчук*. Молодший редактор *А.Млеко*.
Технічний редактор, комп'ютерна верстка *В.Шатун*.
Друк, фальцювально-палітурні роботи *С.Волинець*.

Здано до набору 15.11.2003. Підписано до друку 10.12.2003. Папір офсетний. Формат 60x84¹/₁₆. Гарнітура "Таймс". Обл.-вид. арк. 2,9. Умовн. друк. арк. 4. Наклад 200 прим. Зам. № 880.

Видавництво МДГУ ім. Петра Могили.
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 1175 від 25.12.2002 р.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10. E-mail: avi@kma.mk.ua

Міністерство освіти та науки України
Миколаївський державний гуманітарний
університет імені Петра Могили

Л.В. Броннікова

Філософія

Навчально-методичні рекомендації
до курсу

Миколаїв
Видавництво МДГУ ім. Петра Могили
2003

Рекомендовано до друку кафедрою історії та філософії МДГУ ім. Петра Могили (протокол № 9 від 28.05.2003 р.) та Вченою радою МДГУ ім. Петра Могили (протокол № 10 від 12.06.2003 р.).

Рецензенти:

Молчанова О.Б. – кандидат філософських наук, доцент МДАУ

Осіпов А.О. – кандидат філософських наук, доцент МДГУ ім. Петра Могили

Б 88 **Броннікова Л.В.**

Філософія: Навчально-методичні рекомендації до курсу. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – 64 с.

ББК 87

Суспільні зміни вносять суттєві модифікації в духовну культуру, в тому числі і філософію. Сьогодні студентство має засвоїти не одну доктрину, а все багатство світової філософської думки.

Навчально-методична розробка має за мету в межах можливого ознайомити студентів з широким спектром філософських проблем: світобудови, буття людини, суспільства, процесу пізнання, культури та науки. Збірник містить плани семінарських занять, коротке викладення найбільш важливих та складних питань, методичні поради, список літератури, теми рефератів, питання до іспиту.

Розраховано на студентів вищих навчальних закладів.

31. Категорії причини і наслідку. Принципи детермінізму і індетермінізму.
32. Категорії одиничного, особливого, загального.
33. Проблема пізнання у філософії. Об'єкт і суб'єкт пізнання.
34. Практика, її основні форми та функції у процесі пізнання.
35. Емпіричний рівень пізнання та його методи.
36. Теоретичний рівень пізнання, його форми та методи.
37. Проблема істини в філософії. Критерії істини.
38. Тема життя і смерті у філософії. Сенс життя людини і людства.
39. Людина як предмет філософського аналізу. Єдність природного, соціального та духовного в людині. Проблема антропосоціогенезу.
40. Природничі та соціально-історичні засади свідомості. Сучасна наука про ознаки свідомості.
41. Структура свідомості. Свідомість і несвідоме. Свідомість і самосвідомість.
42. Мислення і мова. Проблема ідеального.
43. Суспільство і природа. Екологічні проблеми сучасності (філософський аспект).
44. Матеріальні основи розвитку суспільства.
45. Суспільство як об'єкт філософського аналізу. Основні підходи до розуміння суспільства.
46. Соціальна структура суспільства.
47. Феномен політики (філософський аспект). Держава як елемент політичної системи.
48. Варіативність історичного процесу. Суспільно-економічна формація та цивілізація.
49. Людина як суб'єкт історичного процесу. Народ та особистість в історії.
50. Поняття культури. Типологія культур. Культура і цивілізація.
51. Цінності як ядро духовного світу людини. Структура цінностей.
52. Глобальні проблеми людства. Соціальне передбачення і моделювання майбутнього.
53. Специфіка науки, її співвідношення з філософією і познаним знанням. Генезис науки.
54. Наука в системі культури. Етика науки.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Світогляд та його історичні форми. Структура світогляду. Світогляд і філософія.
2. Предмет філософії. Основні функції філософії.
3. Становлення філософського знання. Передфілософія Індії.
4. Становлення філософського знання. Передфілософія Китаю.
5. Антична філософія, її основні ідеї та світове значення.
6. Антична філософія: досократівський період.
7. Антична класика: Сократ, Платон, Арістотель.
8. Філософія європейського середньовіччя.
9. Філософія епохи Відродження.
10. Філософія Нового часу.
11. Філософія епохи Просвітництва (Франція).
12. Гносеологія та етика І. Канта.
13. Філософська система та метод Гегеля.
14. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха. Вчення про релігію.
15. Філософські погляди К. Маркса, їх вплив на світову філософію та соціальну практику.
16. Філософія позитивізму, етапи її розвитку.
17. Філософія життя.
18. Екзистенціалізм.
19. Неотомізм.
20. Герменевтика
21. Розвиток філософської думки в Україні: своєрідність, характеристика основних етапів.
22. Філософські традиції Києво-Могилянської Академії.
23. Філософські погляди Г. Сковороди.
24. Філософські ідеї в Україні в XIX – на початку XX ст.
25. Філософський та життєвий зміст проблеми буття. Онтологічна проблематика в історії філософії.
26. Форми буття: природне, соціальне, духовне, їх специфіка та взаємозв'язок.
27. Філософські закони і категорії, їх специфіка та роль у процесі пізнання.
28. Категорії: “рух”, “простір”, “час”.
29. Категорії: “сутність і явище”, “форма і зміст”.
30. Категорії: “можливість і дійсність”, “необхідність і випадковість”.

Тематичний план лекційного курсу

	Тема лекції
1	Філософія як специфічний тип знання
2	Становлення філософського знання. Передфілософія Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю
3	Антична філософія
4	Філософія європейського середньовіччя та доби Відродження
5	Філософія Нового часу та Просвітництва
6	Німецька класична філософія. Марксизм
7	Історія української філософської думки
8	Виникнення та розвиток некласичної філософії
9	Філософська онтологія
10	Феноменологія
11	Гносеологія
12	Філософська антропологія
13	Соціальна філософія
14	Філософія культури і науки
15	Аксіологія

ТЕМА 1

ФІЛОСОФІЯ

ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ТИП ЗНАННЯ

План

1. Поняття світогляду. Світогляд як спосіб духовно-практичного освоєння дійсності.
2. Історичні типи світогляду: міфологія, релігія, філософія.
3. Особливості філософського світогляду.
4. Філософія в системі культури. Основні функції філософії.

I. Філософія і світогляд – це взаємопов'язані поняття. Перш ніж розглядати філософію як феномен духовного життя суспільства та її роль у життєдіяльності соціуму та особистості, проаналізуємо поняття світогляду. Вихідними світоглядними поняттями є “світ” та “людина”. Співвідношення “людина – світ” охоплює все розмаїття філософської проблематики.

В сучасній філософській літературі *світогляд* визначається як система гранично узагальнених поглядів людини на світ, на себе та своє місце у світі. На вашу думку, що впливає на формування цієї системи поглядів?

Очевидно, що світогляд має свою внутрішню структуру з багатьма елементами. Елементи світогляду – це, перш за все, ідеї, понятійні образи, які створюють певну картину світу. Враховуючи це, виникає оцінка особою себе, свого життя у світі. Поступово формуються ідеали (тобто розуміння всезагальних уявлень про благо, істину, красу, користь). Саме ідеали об'єднують ідеї та життя. Духовним ядром світогляду є переконання, які виявляються в життєвій позиції особистості. Підкреслюючи особистісний, індивідуальний характер світогляду, не слід забувати, що кожна людина належить певній групі, народу, історичному часу. Світогляд індивіда так чи інакше пов'язаний з ідеями, цінностями, ідеалами інших людей, суспільства в цілому, а значить, є соціальним, культурно-історичним утворенням.

Суб'єктом (носієм) світогляду може бути не лише індивід, а і соціальна група, суспільство на даному етапі свого розвитку, навіть цивілізація.

23. Етичні норми і цінності сучасної науки.
24. Природа як об'єкт філософського осмислення.
25. Політика як феномен суспільного буття.
26. Проблема культури у філософії XX ст.
27. Проблеми та завдання філософії історії.
28. Життя як цінність.
29. Свобода і справедливість як загальнолюдські цінності.
30. Праця як цінність.

25. С. К'єркегор як попередник екзистенціалізму.
26. Філософська германевтика.
27. Психоаналіз і проблема людини.
28. К. Маркс і З. Фрейд про несвідоме і свідомість: порівняльний аналіз.
29. Доля ідей Ф. Ніцше у XX ст.
30. Порівняльний аналіз класичної та некласичної традиції у світовій філософії.
31. Філософські погляди Г. Сковороди.
32. "Філософія серця" П. Юркевича.
33. Філософські ідеї одного з сучасних українських вчених (на ваш вибір – М. Амосов, М. Попович, С. Кримський, В. Горський та інші).

Загальнофілософські проблеми

1. Проблема буття в античній філософії.
2. Проблема буття в європейській середньовічній філософії.
3. Проблема буття в філософії Нового часу.
4. Проблема буття в філософії М. Хайдеггера.
5. Доля проблеми буття у філософії XX століття.
6. Чи існує онтологія постмодерну?
7. Поняття "світ", "універсум", "реальність": спільне і відмінне в їх змісті.
8. Проблема наукового вивчення свідомості.
9. Порівняльний аналіз основних концепцій походження свідомості.
10. Ідеальність свідомості.
11. Проблема свідомості у філософії постмодерну.
12. Проблема людини в екзистенціалізмі.
13. Чому буття людини є проблемою?
14. Філософські аспекти проблеми безсмертя людини.
15. Чи приречена людина на пізнання?
16. Пізнання і розуміння.
17. Проблема критерію істини у філософії та науці.
18. Роль філософії у науковому дослідженні.
19. Позанаукове знання та його форми.
20. Особливості постнекласичної науки.
21. Смысл та причини наукових революцій.
22. Філософія науки і техніки: історія формування проблематики.

У функціонуванні світогляду тісно переплітаються інтелектуальні, емоційні та вольові компоненти. У зв'язку з цим емоційно-психологічну характеристику світогляду часто називають світовідчуттям, а пізнавально-інтелектуальну – світорозумінням.

Крім елементів, доцільним є аналіз рівневої структури світогляду. Прийнято розрізняти побутовий та науковий рівні світогляду. Охарактеризуйте особливості цих рівнів, їх взаємодію та взаємовплив. Наведіть приклади тлумачення певних явищ із точки зору побутового та наукового рівнів.

Визначаючи роль світогляду в житті людини та суспільства, його називають способом духовно-практичного освоєння світу. Чому? Як духовний феномен світогляд, перетворюючи зміст свідомості в переконаність, формує принципи життя, які й визначають характер практики. Дієву, практичну силу надає світогляду також наявність у його структурі ідеалів як вирішальних життєвих цілей. На їхньому узагальненні створюється загальний життєвий план, за яким уже слідує діяльність. Крім цього, світогляд впливає на норми поведінки, на відношення людини до праці, до інших людей, на побут, смаки та інтереси. Це свого роду духовна призма, через яку сприймається й переживається все оточуюче.

II. Протягом життя змінюється світогляд людини. За аналогією, історія також проходить певні стадії розвитку – йдеться про культурно-історичні типи світогляду. У цьому контексті розглянемо *міфологію, релігію та філософію*.

Міфи є базисним феноменом людської культури. Утворюючи міфи, люди виражали своє світорозуміння, мовою міфів людина інтерпретувала себе, суспільство, світ. Характерними рисами міфів є: оперування чуттєво-конкретними, наочними образами; антропоморфізм; анонімність; опора на довірливе сприйняття. У міфах посидувалися земне та космічне, природне та суспільне, родове та індивідуальне, життя та смерть.

Міфологічний світогляд вважається вихідним для всіх інших типів світогляду. Розпад міфів дослідники пов'язують із процесом осмислення міфом самого себе, тобто рефлексією. Які міфи ви знаєте? Чи присутня в міфах логіка мислення? Як міфи вплинули на мистецтво? Чи зберігається цей тип світогляду в наш час?

Ускладнення суспільного життя, соціально-економічні зміни, раціоналізація міфу привели до формування інших типів світогляду – релігії та філософії.

Релігія, як і міфи, шукає відповіді на “вічні” питання: що є світ? Якою є доля людини у світі? Чому приходить смерть? і т.п. Особливості релігійного світогляду: чіткий розподіл світу на поцейбічний та потойбічний; вплив надчуттєвого на долю людини; неможливість раціонального пізнання Бога; абсолютна віра у правильність релігійних догм. Релігія – це встановлення зв'язку, єдності світу людей з божественним світом засобами віри, молитви, одкровення, містичних почуттів. Віра є впевненість у тому, на що сподіваєшся, переконаність у тому, чого не бачив. Предмет віри не є самоочевидним, проте сам акт віри його таким робить. Істини релігії не можна аналізувати розумом, вони або приймаються серцем людини, або не приймаються.

Релігія має багато форм та різновидів. Які світові релігії ви знаєте? Чому релігія є складнішим типом світогляду у порівнянні з міфом?

Філософія завжди протиставляла себе і міфу, і релігії, і мистецтву. Розглянемо специфіку філософії як особливого типу світогляду.

III. З моменту свого виникнення у другій половині першого тисячоліття до нашої ери філософія претендувала на осягнення світу як цілого, на пошуки єдності у багатоманітному універсуму.

Філософія як тип світогляду проявляє себе у повсякденній свідомості людей у вигляді максим життєвої мудрості, притч та афоризмів. Не всіх людей можна вважати філософами, а лише тих, хто аналізує не звичайні, звичні життєві ситуації, а граничні їх прояви. На відміну від міфів філософія є особистісною та елітарною формою творчості. Платон і Августин, Декарт і Гегель, Шопенгауер і Хайдеггер залишили свій неповторний погляд на одвічні людські проблеми в історії філософської думки. Особливостями філософського мислення вважають також: раціональне осмислення й розуміння світу та людини; оперування всезагальними законами, поняттями та категоріями; плюралізм думок та концепцій; системність.

Природа філософії парадоксальна. Цей тип світогляду в абстрактному вигляді формулює проблеми реального людського життя. Філософія справді працює з граничними абстракціями типу “людина“, “світ“, “свідомість“, “буття” тощо, але ці категорії є такими теоретичними утвореннями, які тією чи тією мірою, у тих чи у тих формах безпосередньо торкаються кожного з нас, оскільки йдеться про смисложиттєві питання людського існування.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ ТА ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

Історія філософії

1. Філософія як світоглядне знання.
2. Особливості філософської думки країн Стародавнього Сходу (Індія, Китай).
3. Брахманізм як релігійно-філософська течія.
4. Філософські аспекти буддизму.
5. Конфуціанство.
6. Даосизм.
7. Основні ідеї досократиків, їх значення для філософії та науки.
8. Філософські погляди Сократа.
9. Платон: вчення про “ідеї”.
10. Арістотель про “першу філософію”.
11. Становлення античної діалектики у філософії Геракліта, Зенона, Сократа й Арістотеля.
12. Проблема людини у християнському віровченні.
13. “Сповідь” А. Августина: гімн Богу чи людині?
14. Пантеїстичні концепції у філософії епохи Відродження.
15. Наукові та соціокультурні передумови формування філософії Нового часу.
16. Філософські погляди Фр. Бекона.
17. Порівняльна характеристика методів пізнання, що їх запропонували Ф. Бекон та Р. Декарт.
18. Вчення Р. Декарта про субстанції.
19. Антропологічні і соціальні ідеї у філософії Нового часу.
20. Філософія епохи Просвітництва: основні ідеї, їх зміст та роль в історії світової філософії.
21. Проблема свободи людини і шляхів її соціального звільнення у філософії французького Просвітництва.
22. Формування і розвиток філософських поглядів К. Маркса та Ф. Енгельса.
23. Розробка К. Марксом і Ф. Енгельсом матеріалістичного підходу до історії суспільства.
24. Доля марксизму у ХХ ст.

суспільства. **Ціннісна орієнтація** – це спрямованість усіх проявів життєдіяльності людини на певні цінності, що надають життєвий сенс, світоглядну позицію.

Руйнування ціннісних орієнтацій є найважливішою причиною такої духовної кризи, як втрата сенсу життя. Про такі загально визнані типи ціннісних орієнтацій, як моральний, релігійний, естетичний, утилітарний, науковий, політичний, ви можете прочитати у посібнику „Філософія” (за ред. І. Надольного) – тема 20, § 4.

Ціннісні орієнтації можуть формуватись у будь-якій сфері життєдіяльності людини та суспільства. Але філософію цікавлять лише ті цінності, що характеризують природу людини. Добро, свобода, краса, віра, любов, істина – це фундаментальні людські цінності, ідеали, що завжди приваблювали людей та надихали на життя, діяльність, творчість.

Очевидно, що цінності мають конкретно-історичну обумовленість. За будь-яких часів гостро постає проблема ціннісних орієнтацій людини та людства, тому що в кінцевому підсумку саме цінності визначають зміст життя, є його виправданням.

Опрацюйте самостійно матеріал підручників та підготуйтеся до дискусії на тему „Цінності в сучасному світі”.

Як впливає на проблему цінностей наявність глобальних проблем людства?

Додаткова література

1. Крымский С.Б. Философия как путь человечности и надежды. – К., 2000.
2. Кузьменко В.Л., Романчук О.К. На порозі надцивілізації (роздуми про майбутнє). – Львів, 1991.
3. Філософія. Світ людини. – К., 1999.

В різні історичні епохи філософські проблеми відтворюються по-різному в залежності від рівня розвитку та потреб суспільного життя. Змінюються постановка традиційних філософських проблем, форми аргументації та відповіді. Незмінним залишається лише всезагальний, граничний характер проблем, які вирішуються. Як на початку свого розвитку, так і в наш час, філософія втілює в собі всю сукупність наявного знання, залишається теоретичним сумлінням і критичною самосвідомістю культури.

IV. Література пропонує нам безліч визначень предмету філософії. **Філософія** визначається як теоретична частина світогляду, як методологія пізнання, як знання про світ у цілому, як форма ідеології, як наука про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення. Різні філософські напрямки роблять акцент на різних проблемах людського буття, чим і пояснюється розмаїття дефініцій предмету філософії. Дискусійним є також статус філософії як науки. Багато дослідників вважають, що філософія не є наукою. Ми підтримуємо компромісну позицію, згідно з якою філософія є особливим типом діяльності людини, що відрізняється від науки, але тісно пов'язана із становленням та розвитком науки як форми суспільної свідомості.

З I тис. до н.е. філософія є невід'ємною складовою людської культури. Філософія – сукупний досвід духовного розвитку людства. Філософські узагальнення виникають на ґрунті осмислення результатів пізнання, зафіксованих у різних галузях науки, а також усієї сфери суспільної свідомості (мистецтві, моралі, політиці). Усе це загалом і складає культурне поле, на якому виникає і живе філософія.

У навчальних посібниках докладно розглядаються функції філософії. Охарактеризуйте головні з них: світоглядну, пізнавальну, методологічну, аксіологічну, прогностичну.

Основна література до всіх тем курсу

1. Лазарев Ф.В. Трифонова М.К. Философия: Уч. пособие. – Симферополь. 1999.
2. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: Онтологія людини: Навч. посібник. – К., 1995.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. – К.; Львів, 2001.
4. Бичко І.В., Бойченко І.В., Табачковський В.Г. та ін. Філософія: Підручник. – К., 2001.

5. Філософія / Под. ред. В.П. Кохановского: – Ростов-на-Дону, 2000.
6. Філософія: Навч. посібник / За ред. І.Ф. Надольного. – К., 2000.
7. Філософський словник / За ред В.І. Шинкарука. – К., 1986.
8. Философский энциклопедический словарь. – М., 1989.

ТЕМА 2

ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНОСТІ

План

1. Передфілософія Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю.
2. Виникнення філософії у Стародавній Греції.
3. Антична філософія досократівського та класичного періоду.

I. Зародки філософського мислення виникли у найдавніших регіонах світової цивілізації в I тис. до н.е. – Стародавній Індії, Стародавньому Китаї та Греції.

Джерелом знань щодо духовної культури Стародавньої Індії є Веди (почали створюватись з 3 тис. до н.е.). Веди – це збірник легенд та гімнів на честь богів. Веди містять різні частини – Брахмани, Араньякі, Упанішади. В них відображений первісний світогляд аріїв, це своєрідний художньо-міфологічно-релігійний комплекс. Найвищою варною (прошарком) давньоіндійського суспільства були брахмани. Тільки брахмани мали право роз'яснювати зміст священних текстів, здійснювати обряди та ритуали. Вчення, що протягом багатьох століть розробляли та пропагували брахмани, називають **брахманізмом**.

В Упанішадах вперше використовуються поняття **“Брахман”** і **“Атман”**, позначаючи перехід від міфологічного (чуттєво-образного) осмислення світу до абстрактного. **Брахман** – це генетичне начало і водночас завершення всього суцього. **Атман** має значення “я”, “себе” і виражає людину в двох аспектах – як реальну індивідуальність і як космічно-універсальне психічне буття.

Світ отримав від давніх індійців оригінальну ідею – душа живе вічно і може переселятися з однієї тілесної форми до іншої. Слово

I. Аксіологія – це частина філософії, що вивчає природу, походження, розвиток цінностей та їх роль в житті людини і суспільства. Як філософська категорія термін „цінність” вказує на людське, соціальне і культурне значення певного явища. **Цінність** – це обов'язково ідеал, мета, прагнення; це світ належного. Якщо культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, то завдяки використанню саме культурних цінностей людина задовольняє свої потреби і у такий спосіб відрізняється від тварин. Цінності забезпечують інтеграцію індивідуальних інтересів, поєднують людей. В той же час цінності можуть і розділяти людей, порушувати цілісність соціуму.

Формування цінностей – це тривалий процес відбору певних видів поведінки і досвіду людей, в результаті якого з'являються такі нормативні утворення, як традиції, звичаї, обряди, ритуали. Наявність сформованих норм (наприклад, моральних, естетичних), забезпечення суспільством їх трансляції від покоління до покоління і є проявом практичного втілення цінностей у життя людей.

З поняттям “цінність” пов'язане поняття „оцінка”. Завдяки оцінці індивід встановлює наявність чи відсутність цінностей. Наведіть приклади, що показують взаємозв'язок цінності та оцінки. Що може бути критерієм оцінки?

II. Природа цінностей складна, суб'єктно-об'єктна. В понятті “цінність” поєднуються три значення: характеристика зовнішніх властивостей речей, які є об'єктом ціннісного відношення; психологічні якості людини, що є суб'єктом цього відношення; відносини між людьми, їх спілкування, завдяки чому цінності набувають загальнозначущості. Отже, йдеться про предметний, психологічний та соціальний аспекти цінностей.

В основі формування та розвитку цінностей лежать різноманітні потреби людини. Зростання потреб спонукає людство до творчої активності. Розмаїття потреб обумовлює диференціацію цінностей.

Цінності різноманітні, вони нерівномірно поширюються серед членів суспільства. Зокрема, існують загальнолюдські (благо, свобода), соціально-групові (молодіжні, етнічні) та індивідуально-особистісні цінності (здоров'я, сім'я, освіта). Останні можуть сформуватися і спрямовувати життя конкретної особистості тільки крізь призму існування колективних цінностей.

Кожній особистості притаманна специфічна ієрархія цінностей, які пов'язують духовний світ людини з культурою даного

ст. європейської історії. Наука проходить такі етапи розвитку: класична наука (XVII-XIX ст.), некласична (перша половина XX ст.) і сучасний етап – постнекласична наука. Кожен з цих етапів має свою парадигму, що відображає тогочасну картину світу, свої фундаментальні ідеї. Докладно ви можете прочитати про історію науки в посібнику “Філософія” В. Петрушенка (тема 17). Зверніть увагу на таку рису новітнього образу науки, як нелінійне мислення. Воно базується на ідеї, що світ не є однорідним полем дії універсальних законів. Світ є полісистемним утворенням, у якому кожна система самоорганізується.

Наука виконує в суспільному житті такі основні функції: пізнавальну, світоглядну, прогностичну. З другої половини XX ст. наука, завдяки взаємозв'язку з технікою та виробництвом, набуває статусу безпосередньої продуктивної сили суспільства.

В суспільній думці XX ст. склались дві позиції щодо ролі науки в суспільному житті – *сцієнтизм* та *антисцієнтизм*. Сцієнтизм розглядає науку як абсолютну соціальну цінність, перебільшує значущість природничих та технічних наук. Антисцієнтизм піддає науку і техніку критиці, звинувачуючи їх у неможливості забезпечити соціальний прогрес (аргументи – екологічні проблеми, військова небезпека і т.п.). Як на вашу думку, чи можливе примирення цих крайніх точок зору? Наведіть приклади, використовуючи інформацію щодо новітніх досягнень науки.

Додаткова література

1. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. – М., 1994.
2. Князев В.П. Человек и технология. – К., 1990.

ТЕМА 17 АКСІОЛОГІЯ

(Для самостійного вивчення)

План

1. Цінності як визначальні характеристики людського буття.
2. Природа цінностей, розмаїття, ієрархія цінностей, їх соціальна обумовленість.

“сансара” в перекладі означає блукання, кругообіг, безперервне переродження. Згідно з сансарою, смерть не є завершенням життя, це лише крок до наступного перетворення. Найвища мета життя – це звільнення від сансари та злиття із світом Брахмана.

На рубежі VI–V ст. до н.е. виникає **буддизм**. Згідно з легендою, творцем цього релігійно-філософського вчення був Сіддхарта Гаутама. Він отримав прізвисько Будда – просвітлений. Моральне вчення буддизму широко висвітлено в навчальній літературі. Ознайомтеся з ним самостійно. Щодо філософського змісту, то буддизм заперечує феноменальний світ. Той світ, що його спостерігають люди, – це своєрідна ілюзія. Світ складається з “драхм” – першочасток. Життя – прояв руху драхм. Якщо людина здатна осягти та заспокоїти рух драхм, вона досягне мети життя – стану Будди, нірвани.

На відміну від брахманізму, буддизм звертається до всіх людей, незалежно від їх національної, станової або професійної приналежності. Буддизм – це найдавніша з трьох світових релігій. В сучасному світі особливо популярним є дзен – буддизм. Ця гілка буддизму негативно ставиться до логічного мислення, будь-яких теорій та авторитетів.

Самостійно прочитайте про неортодоксальні філософські школи Стародавньої Індії – джайнізм, чарваку. Що є ознакою зародження філософського світогляду у Стародавній Індії?

* * *

У VI–V ст. до н.е. сформувались два специфічні китайські релігійно-філософські вчення, які відіграли важливу роль у подальшій теорії Китаю. Це **конфуціанство** і **даосизм**. Основне літературне джерело конфуціанства – книга “Лунь-юй” (“Бесіди та висловлювання”), даосизму – твір “Дао де цзин” (“Книга про Дао і Де”).

Вчитель Кун Фу-цзи (Конфуцій) (551-479 рр. до н.е.) створив свою школу в період суспільних негараздів та конфліктів, він суспільний реформатор. В основі конфуціанства лежить ідея гармонії принципів особливого морального самовдосконалення і діяльності, спрямованої на упорядкування держави заради створення ідеального суспільства (за стародавніми зразками). За Конфуцієм, мораль та моральні норми – єдине джерело тлумачення держави і права. Етика Конфуція базується на поняттях: “взаємність”, “золота середина”, “людинолюбство”. Конфуцій у стислій формі виразив вищу моральну

настанову: “Не чини іншим те, чого не бажаєш собі”. Чи знайомі ви з цим знаменитим моральним правилом? В чому його сутність?

В Європі про вчення Конфуція дізналися в XVII ст., з часом його ідеї набули популярності. І в наш час конфуціанство – це не мертва, а жива інтелектуальна і духовна традиція. Які ідеї конфуціанства, на вашу думку, залишаються актуальними і в наш час?

За легендою, творцем даосизму – іншого релігійно-філософського вчення, був Лао-цзи (VI–V ст. до н.е.). У цьому вченні йдеться про існування єдиного першопочатку всього суцього – Дао (в перекладі – шлях). Ця категорія зустрічається в багатьох школах китайської передфілософії, але тільки у даосизмі Дао набуває статусу вищого першопринципу, світової субстанції, джерела буття. Дао подвійне: дао з ім’ям та безіменне дао. Дао без імені – це початок неба та землі. А дао з ім’ям – матір всіх речей; воно є невичерпним, всемогутнім, скрізь діючим. Дао без імені пусте, невизначене, бездіяльнісне. Ці різні дао взаємодіють, переходять одне в одне, нерозривно пов’язані. Дослідники інтерпретують подвійність дао як діалектику буття та небуття.

Крім натурфілософії, даосизм містить етичне вчення. Воно суттєво відрізняється від конфуціанського. Ідеал даосів – досконалумудрий, це людина, яка за своїми якостями відповідає дао без імені, тобто не діє, не бореться, не втручається, але завжди перемагає. Принцип недіяння як вищої форми поведінки лежить в основі концепції управління. Досконалумудрий правитель дозволяє всьому йти своїм природним шляхом – “дао”. Він не заважає “дао”. Ось чому “найкращий правитель той, про якого народ знає лише те, що він існує”. Ще одна важлива риса даосизму – заперечення війн. Шлях “дао” – це шлях миру.

Опрацювавши посібники, порівняйте проблематику та зміст конфуціанства та даосизму. Чому дослідники вважають ці вчення передфілософськими? Які ідеї культур Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю увійшли в скарбницю світової духовної культури?

II. Філософія як деяка цілісність, як особлива історична форма світогляду, визнається дослідниками породженням грецького генія. Виникнення певного феномену людської культури – це завжди таємниця. Людство користується лише гіпотезами щодо походження людини, суспільства, свідомості, мови, мистецтва. Зародження філософії як якісно нового знання, що відрізнялося від

зовнішня, предметна сторона культури. Дійсний її зміст полягає в розвитку самої людини. Культура є способом і формою “олюднення” суспільства й індивіда. Саме в ній складаються надбіологічні програми поведінки, діяльності, спілкування, що розвиваються історично і забезпечують відтворення та зміни соціального життя в його головних проявах. Культура зберігає і оновлює ці програми як результати людської творчості. Культура різноманітна у своїх проявах. Прийнято розрізняти матеріальну і духовну культуру. **Матеріальна культура** охоплює всю сферу матеріальної діяльності людей та її результати (це засоби виробництва, продукти праці, форми суспільної організації виробничої дійсності). До **духовної культури** належить уся сукупність створених людством духовних багатств і цінностей (це форми суспільної свідомості, форми комунікації та ін.). Будь-яка недооцінка чи абсолютизація матеріальної або духовної сторони збіднює розуміння сутності культури.

Розглядають типологію культури і за іншими критеріями: національним, регіональним, за історичними епохами, за певними соціальними групами та ін. Як співвідносяться національне і загальнолюдське в культурі? Які крайнощі можливі в аналізі цієї взаємодії?

Розглянемо поняття “культура” та “цивілізація”. В філософській літературі превалює розуміння їх взаємозв’язку за традицією О. Шпенглера. Цей представник філософії життя XX ст. протиставляв цивілізацію як сукупність матеріально-технічних засобів культури як перш за все духовним надбанням. В такому аспекті культура і цивілізація виступають як протилежності; розвиток цивілізації не завжди супроводжується розвитком культури, і навпаки. Як ви розумієте взаємовплив культури і цивілізації? Чи згодні ви зі словами М. Бердяєва “Цивілізація має бути культурною?” Які інші підходи до розуміння цивілізації вам відомі? Чому сучасну цивілізацію називають “техногенною” та “інформаційною”?

III. Складовою частиною культури людства є наука. **Наука** – це форма діяльності, що спрямована на виробництво знань про природу, суспільство і саме пізнання. Як і інші форми людської діяльності, наука – це не тільки “чисте знання”, а і соціокультурна діяльність.

Появі науки передувало донаукове знання – це різноманітні відомості про оточуючий світ та людину, що накопичувалися в ході повсякденного життя. Якщо в Стародавній Греції виникли зародки теоретичного мислення (математичного, логічного та ін.), то про науку як специфічний вид духовного виробництва можна говорити лише з XVII

Підсумовуючи розгляд теми, підготуйте повідомлення „Сенс та спрямованість історії” за творчістю різних філософів. Чому історія є поліваріантною?

Додаткова література

1. Див.: посібники та словники до теми 1.
2. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. – К., 1996.
3. Барулин В.С. Социальная философия. – М., 1999.
4. Бойченко І.В. Філософія історії: Підручник. – К., 2002.
5. Горак Г.І. Філософія: Курс лекцій. – К., 1998.
6. Момджян К.Х. Введение в социальную философию: Уч. пособие. – М., 1997.
7. Мотрич Н.С. Социальная философия: Курс лекций. – К., 1998.
8. Рузавин Г.И. Основы философии истории: Учебн. для вузов. – М., 2001.
9. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч. посібник. – К., 1996.
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991.

ТЕМА 16

План

1. Філософське розуміння культури. Типологія культури. Культура і цивілізація.
2. Філософський аналіз науки. Історія науки. Основні функції науки.

I. Поняття “культура” багатозначне, його використовують в різних галузях знання, а також у повсякденній мові. В чому специфіка філософського аналізу культури? Філософський підхід передбачає розгляд культури як процесу самостворення людини. З точки зору філософії, культурою є увесь світ, в якому людина знаходить себе.

В найпоширенішому розумінні *культура* – це сукупність матеріального і духовного багатства людства. Але це багатство – лише

міфу та життєвої мудрості, також належить до числа цих тасмниць людства.

Виникненню філософії у Стародавній Греції сприяли такі обставини: особлива соціально-політична атмосфера (демократія, публічний спосіб життя); вигідне географічне положення (морські шляхи, клімат); економічний розвиток (торгівля, мореплавство); високорозвинутий міфологічний світогляд. Незважаючи на ці вагомні обставини, дослідники називають виникнення філософії “грецьким дивом”.

Історія античної філософії нараховує тисячу років – з кінця VII – початку VI ст. до н.е. і до VI ст. н.е. Виділяють три періоди античної філософії: досократівський, класичний та період, що об’єднує елліністичну та римську філософію.

Розглянемо становлення філософської проблематики в кожному періоді. Зверніть увагу на коло питань, що цікавили перших філософів, на появу категорій. До досократівського періоду (VI–V ст. до н.е.) відносять творчість таких шкіл та мислителів: мілетська школа (Фалес, Анаксимен, Анаксимандр), Геракліт Ефеський, піфагорійська школа, елейська школа (Парменід, Зенон), атомісти (Левкіпп, Демокріт), школа софістів (Протагор, Горгій, Гіппій). Використовуючи посібники, знайдіть відповіді на такі запитання: Які першооснови (першоначала) світу запропоновані мілетською, піфагорійською школами, Гераклітом? В чому особливість першооснови, що її запропонував Піфагор? Що ви дізнались про творчість атомістів? Зверніть увагу на появу та аналіз категорій буття та руху в елеатів.

Софісти переорієнтували філософську думку з вивчення світобудови, природи на вивчення людини, закономірностей її мислення. Чому навчали молодь софісти? Як можна інтерпретувати слова Протагора “Людина є мірою усіх речей”?

До класичного періоду (V–IV ст. до н.е.) відносять творчість Сократа (470–399 рр. до н.е.), Платона (428–347 рр. до н.е.), Арістотеля (384–322 рр. до н.е.).

Опрацюйте літературу та розкрийте такі аспекти життя та творчості Сократа: 1) спосіб життя Сократа та особливості його філософії; 2) ідейна боротьба з софістами; 3) діалог як процес пошуку істини; 4) етичний раціоналізм. Чому життя Сократа завершується трагічно? Яка подальша доля його ідей?

Основні твори Платона – “Апологія Сократа”, “Бенкет”, “Держава”, “Федон”. Платон вперше в історії європейської філософії

створив теорію об'єктивного ідеалізму. Це вчення, що визнає існування духовного першоначала (або першоначал) поза та незалежно від свідомості людини.

Використовуючи посібники з філософії, розкрийте основні теми творчості Платона: вчення про “ідеї”; теорія пізнання; розуміння людини; вчення про державу. Яким постає світ, в якому живуть люди, з точки зору теорії “ідей” Платона? В чому полягає значення розробки категорії “ідея”?

Основні твори Арістотеля: “Метафізика”, “Фізика”, логічні трактати “Органон”, “Нікомахова етика”, “Політика”. Це перший мислитель в історії світової філософії, який здійснив узагальнення та систематизацію всіх наукових досягнень своїх сучасників та попередників. Арістотель зробив внесок не тільки у філософію, а й у фізику, психологію, біологію, педагогіку та інші галузі знання. Зверніть увагу на такі аспекти філософського вчення Арістотеля: 1) критика теорії “ідей” Платона; 2) місце філософії в системі знань, предмет філософії; 3) вчення про матерію і форму; 4) вчення про причини.

До третього періоду античності (IV ст. до н.е. – поч. VI ст. н.е.) відносять елліністичну та римську філософію. **Скептицизм, стоїцизм, епікуреїзм** – головні течії елліністичної філософії. Їх проблематика визначається змінами у соціально-політичному житті країни, крахом полісних ідеалів. Головна риса філософування – відхід метафізики на “другий” план, перевага надається логіці, риторичі, етиці.

Видатні римські філософи – це Сенека, Марк Аврелій, Тіт Лукрецій Кар, Цицерон. Римській філософії в цілому притаманні еkleктика, песимізм, етична проблематика.

Антична філософія розпочалась як натурфілософія (фізика), а завершується проблемою особистості в етичному забарвленні. Занепад, руйнація культури, що базувалися на засадах раціоналізму, гармонії людини та космосу, призвели до появи та розповсюдження нових ідей. Зароджувалася ера християнства.

Додаткова література

1. Асмус В.Ф. Античная философия. – М., 1976.
2. Васильев Л.С. История религий Востока. – М., 1989.
3. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М., 1979.

“Філософія” Петрушенка В. (тема 15), “Філософія” Бичка І., Бойченка І., Табачковського В. та ін. (тема 18).

В середині XIX ст. К. Маркс розробив так зване матеріалістичне розуміння історії і категорію “суспільно-економічна формація”, за допомогою якої можна типологізувати історію суспільства. В сучасній соціальній теорії формаційний підхід доповнює ліберально-модернізаційна гілка (Ростоу У., Белл Д., Тоффлер А.).

У. Ростоу поділяє історію розвитку людства на п'ять стадій економічного зростання (оперуючи показниками рівня розвитку промисловості, науки, техніки, накопичення національного доходу): традиційне суспільство (ця стадія триває до кінця феодалізму); період передумов або перехідне суспільство (перехід до домонополістичної фази розвитку капіталізму); період злету (розвиток суспільства від домонополістичної до монополістичної фази капіталізму); період зрілості (індустріальне суспільство); ера високого масового споживання (суспільство англо-американського типу).

Сильна сторона цього підходу – стає можливим науковий аналіз конкретного типу суспільства; аналіз співвідношення рівнів розвитку різних країн; здатність до осмислення всесвітньо-історичних варіантів соціальної еволюції. Слабкість цього підходу витікає, насамперед, з ототожнення всесвітньої історії із західноєвропейською, де ці періоди фактично тільки і проявляються в чистому вигляді. Адже європейська історія зовсім не зразок для інших частин світу, навпаки, вона є досить специфічним явищем. Значить, періодизація позаєвропейська – це не деформація європейської, а якась інша самодостатня структура.

Поруч зі стадіально-формаційним підходом в сучасній філософії історії існує цивілізаційний (М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі). Автори цих теорій по-різному розуміють поняття “цивілізація”, але в широкому значенні **цивілізація** – це певне історичне утворення, що складається з сукупності культур і соціумів, об'єднаних спільними ознаками. Цивілізації розвиваються за схемою: народження – зростання – розквіт – надлом – занепад.

Цивілізаційний підхід також має недоліки. Якщо в ньому фіксується взаємодія всіх сфер життєдіяльності конкретного суспільства (а не тільки економічної, як у формаційному підході), то водночас втрачається врахування моменту єдності всесвітньо-історичного процесу; історія постає як механічна сукупність автономних соціумів.

Отже, найбільш перспективною є ідея взаємодоповнюваності цих моделей.

Окремо постає питання про суб'єкти людської діяльності, історичного процесу – це народи, класи, нації, особистість. Розгляньте зміст суб'єктів історичного розвитку докладно (див. „Філософія” за ред. І. Надольного, тема 15; „Сучасна соціальна філософія” Андрущенко В., Михальченка М., розділ 3). Які мислителі вбачали у діяльності видатних особистостей рушійну силу історії певного народу?

III. Суспільство як система різноманітних соціальних відносин між індивідами має певну структуру. В залежності від мети дослідження структурування суспільства здійснюють за певним критерієм, ознакою. Зокрема, різновидами *соціальної структури* є демографічна (чоловіки, жінки, діти, молодь, пенсіонери), етнічна (сім'я, рід, плем'я, народність, нація, етнос), територіальна (мешканці міста та села).

Деякі автори (зокрема, Андрущенко В., Михальченко М.) для аналізу соціальної структури суспільства використовують поняття соціальної групи. Розгляньте зміст малих, середніх та великих соціальних груп (див. підручник „Сучасна соціальна філософія”, стор. 179–184).

За радянських часів теорія соціальної структури будувалась навколо поняття „клас”. Це поняття використовували і західні соціологи (М. Вебер, Е. Дюркгейм, П. Сорокін), не абсолютизуючи водночас значення економічної сфери в житті суспільства (як це визнається класичним марксизмом-ленінізмом).

У сучасних соціальних науках поряд з поняттям „клас” широко вживається поняття „страта”. За допомогою підручників розкрийте зміст *теорій соціальної стратифікації та соціальної мобільності*.

Якою постає соціальна структура з точки зору поняття „еліта”? Чи можна застосувати це поняття для характеристики соціальної структури сучасного українського суспільства?

IV. Специфіка філософського осмислення історії полягає в дослідженні її основних тенденцій, сенсу, єдності та багатоманітності. Ці проблеми своєрідно поставали та вирішувалися ще у міфологічному та релігійному формах світогляду (див. підручник “Філософія” Бичка І., Бойченка І., Табачковського В. та ін., тема 17).

Філософія історії репрезентована розмаїттям концепцій, які прийнято поділяти на три групи – прогресистські, регресистські та циклічні. Про зміст цих концепцій можна дізнатися з підручників

4. Завадская Е.В. Культура Востока в современном мире. – М, 1997.
5. Рассел Б. История западной философии. – К., 1995.
6. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии. – М., 1981.

ТЕМА 3

ФІЛОСОФІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

План

1. Загальні риси філософської думки європейського середньовіччя.
2. Патристика.
3. Схоластика.

I. Середні віки (II–XIV ст.) – тривалий період в історії Європи. Його специфіка пов'язана із зародженням та розвитком феодальних відносин в сфері матеріальної культури та із виникненням та розповсюдженням християнської релігії в сфері духовного життя. Все це наклало відбиток на зміст традиційних філософських проблем, зокрема, на розуміння буття, пізнання, сутності людини.

Основне літературне джерело, на яке спирається середньовічний світогляд, – це Біблія. На основі Біблії виникає **теологія** – сукупність релігійних теорій щодо сутності Бога та його діяльності.

Загальні риси філософської думки доби середньовіччя:

- 1) **теоцентризм**, що передбачає **креаціонізм** (від лат. – створення) як основу онтології та **одкровення** як фундамент теорії пізнання;
- 2) подвійна природа людини (людина створена “за образом та подобою” і водночас здійснила первородний гріх);
- 3) перенесення центру ваги з розуму на віру;
- 4) переорієнтація уваги з вивчення природи на пізнання Бога та людської душі.

Християнство прагнуло знайти філософське обґрунтування своїх основних ідей. Першою спробою такого обґрунтування була патристика (III–VIII ст.) (від лат. – батько).

II. Спочатку **патристика** відстоювала догмати християнської релігії в боротьбі проти міфології та язичництва. Але пізніше отці церкви намагалися пристосувати філософські ідеї платонізму для обґрунтування принципів пізнання Бога. Серед грецькомовних мислителів найвідомішими були Григорій Богослов, Василій Великий, Григорій Ниський. Серед латиномовних - Амвросій, Ієронім, Аврелій Августин.

Найяскравішим представником західної церкви був Аврелій Августин (354–430 рр.) Основні твори: “Про Трійцю”, “Сповідь”, “Про град Божий”.

Розкрийте зміст його вчення, звернувши увагу на такі проблеми: 1) Бог і людина; 2) людина як особистість; 3) розуміння часу; 4) рух і спрямованість історії.

III. Схоластика (від лат. – школа) – IX–XIV ст. – це і назва одного з періодів доби середньовіччя, і певний тип релігійної філософії, що визнає теологію як вищу форму знання. Видатними мислителями періоду схоластики були Іоанн Скот Ерігуена, Ансельм Кентерберійський, Роджер Бекон, Йоганн Дунс Скотт, Вільям Оккам.

Найяскравішим представником середньовічної схоластики був Фома Аквінський (1225–1274). Основні твори: “Сума теології”, “Сума проти язичників”. Фома Аквінський намагався обґрунтувати основні принципи свого теологічного вчення, спираючись на ідеї Арістотеля. Розкрийте зміст таких проблем, що їх розглядав Фома Аквінський: 1) ієрархія рівнів буття; 2) раціональне доведення буття Бога; 3) проблема співвідношення віри та розуму в пізнанні; 4) піраміда знань (наука, філософія, теологія).

Особливе значення для подальшого розвитку філософської думки мала схоластична дискусія між **номіналістами** та **реалістами** щодо універсалій (загальних понять). Опрацюйте літературу і розкрийте теологічну і суто філософську сторони цієї дискусії. Зробіть загальні висновки щодо філософської думки доби європейського середньовіччя. Чому філософія перебувала у ролі “служниці богослов’я”? Які “вічні” проблеми намагався вирішити Августин Блаженний? В чому полягає значення творчості Фоми Аквінського для філософії та філософської доктрини католицької церкви? Яку роль відіграла схоластика у становленні європейської освіти?

політика, виховання, релігія, мистецтво. У більшості українських та російських підручників з соціальної філософії суспільство розглядається як єдність основних сфер суспільного життя – матеріально-економічної, соціально-політичної та духовної. Ці сфери тісно пов’язані, перетинаються, і їх автономний розгляд є суто умовним.

Про зміст основних сфер життєдіяльності суспільства можна прочитати у посібниках „Філософія” Петрушенка В.Л. (стор. 370-375) та „Сучасна соціальна філософія” Андрущенко В., Михальченка М. (стор. 104-106). Матеріальна сфера докладно розглянута у посібнику „Філософія” за ред. І. Надольного (тема 17).

II. Проблема джерел та рушійних сил суспільного розвитку не має однозначного вирішення. Одні дослідники вбачають їх у суперечностях різного роду (внутрішні та зовнішні, випадкові та необхідні та ін.), інші розглядають об’єктивні (т. зв. “географічний детермінізм”, світовий розум, Бог) та суб’єктивні чинники (первинність індивідуального начала в розвитку суспільства). Кожний з цих підходів по-своєму вірний і відображає певний бік істини. Але найбільш обґрунтованою є концепція, згідно з якою рушійні сили суспільства пов’язані насамперед з діяльністю людей. Тобто рушійні сили суспільства – це діяльність людей, яка розкрита з точки зору її внутрішнього механізму, її факторів і причин. По-перше, діяльність людей, спонукальними мотивами якої є потреби і інтереси, і є власне суспільним життям. Все, що відбувається в суспільстві: дія його законів, функціонування його складових частин, історичні події, різні суспільні стани, – все це безпосередньо або опосередковано пов’язано з діяльністю людини. Тобто людська діяльність виступає як своєрідний центр, навколо якого і в зв’язку з яким створюється, функціонує, змінюється така складна структура, як суспільство. По-друге, рушійні сили суспільства часто пов’язують із прогресивним перетворенням суспільства. Але таке в історії трапляється не завжди. В широкому розумінні будь-яка діяльність людей є рушійною силою. І вона є нею не тому, що вона реакційна або прогресивна, стихійна або усвідомлена, а тому, що вона – саме людська діяльність як така. Бути рушійною силою – це іманентна сутнісна риса власне людської діяльності. Ось чому так важливо не обмежувати характеристику рушійних сил, не прив’язувати її тільки до прогресивних (або до будь-яких інших) сил суспільства, а розуміти її як універсальну якість людської діяльності.

завершене, вичерпне уявлення про природу та сутність людини?

Додаткова література

1. Головка Б.А. Філософська антропологія. – К., 1997.
2. Киселев Г.С. “Кризис нашего времени” как проблема человека // Вопросы философии. – 1999. – № 1.
3. Проблема человека в западной философии. – М., 1988.
4. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М., 1990.

ТЕМА 15

План

1. Суспільство як об’єкт філософського аналізу.
2. Основні джерела суспільного розвитку.
3. Соціальна структура.
4. Філософське осмислення історії. Проблема періодизації історії суспільства.

I. Соціальна філософія вивчає сутність суспільства, місце людини в складній структурі соціальних відносин, сенс та спрямованість історії, джерела соціальної динаміки.

В сучасній навчальній та довідковій літературі зафіксована багатозначність поняття “суспільство”. Очевидно, що розуміння змісту цього поняття в історії філософської думки суттєво змінювалося. За допомогою підручників надайте характеристику натуралістичній, ідеалістичній, матеріалістичній та іншим теоріям. Зверніть увагу на особливості теорії інформаційного суспільства, що відображає риси суспільного життя розвинутих країн світу нашої доби.

Сучасний філософський підхід передбачає розгляд соціуму як певної якісно визначеної цілісної системи зі своїми власними законами функціонування та розвитку. В той же час суспільство розуміється як елемент світобудови, частина Космосу.

Суспільство як система складається з багатьох елементів. Г.І. Горак такими елементами вважає людей, речі та суспільні відносини; Н. Луман вбачає в соціумі такі підсистеми – господарство,

Додаткова література

1. Коплстон Ф. Історія середньовічної філософії. – К., 1997.
2. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995.
3. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Средневековье. – Спб., 1995.

ТЕМА 4

ФІЛОСОФІЯ

ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

План

1. Загальні риси філософської думки епохи Відродження.
2. Натурфілософія епохи Відродження.

I. Епоха Відродження (або Ренесансу) - це період європейської історії з середини XIV до кінця XVI століття. Цю епоху часто називають перехідною – від середньовіччя до Нового часу, від феодалізму до капіталізму. В Європі це був час зародження мануфактурної промисловості, розвитку міського життя, торгівлі, приватного підприємництва, великих географічних відкриттів. У сфері духовного життя поруч з церковною культурою з’являється світська.

Загальні риси філософської думки епохи Відродження:

- 1) гуманізм та антропоцентризм (людина – найвища цінність; думка спрямована на досягнення сутності людини в її взаємовідносинах зі світом);
- 2) пантеїзм (від грец. – бог скрізь) – ототожнення Бога та природи (це принципово інше у порівнянні з традиційним осмисленням поняття Бога);
- 3) натуралізм (зародження основ наукового природознавства);
- 4) антисхоластична спрямованість (орієнтація пізнання на досвід, а не на відповідність церковним догмам);
- 5) ставлення до античної культури як до ідеалу (вивчення античної філософії та мистецтва).

Епоху Відродження прийнято поділяти на два періоди – **гуманізм** (сер. XIV – сер. XV ст.), до якого відноситься творчість Данте,

Ф. Петрарки, Л. Валла, М. Кузанського, та **натурфілософію**, до якого відноситься творчість М. Коперника, Дж. Бруно, Й. Кеплера, Л. да Вінчі, Г. Галілея. Розглянемо основні аспекти творчості М. Коперника, Дж. Бруно та Г. Галілея.

II. Микола Коперник (1473–1543). Основний твір: “Про обертання небесних сфер”. Коперник висунув ідею **геліоцентричної** світобудови. Згідно з цією ідеєю, Земля не є нерухомим центром світу, а обертається навколо своєї вісі та водночас навколо Сонця, яке знаходиться у центрі Всесвіту.

Джордано Бруно (1548–1600). Основні твори: “Про причину, початок та єдине”, “Про монаду, число та фігуру”. Центральна категорія його вчення – Єдине. Це і причина буття, і саме буття речей. Пантеїстична картина світу за Д. Бруно: Бог не протистоїть світу як творець, а знаходиться в самій природі як її внутрішня рушійна сила. Бруно висунув також тезу про нескінченність і вічність Всесвіту, в якому безперервно відбуваються рух та зміни. Переосмислюючи геліоцентричну теорію М. Коперника, Бруно відкинув ідею єдиного центру. В універсумі безліч світів, і кожен з них має свій центр – зірку.

Галілео Галілей (1564–1642). Основні твори: “Діалоги про дві найважливіші системи світу”, “Зоряний вісник”. Галілей здійснив систематичне обґрунтування геліоцентричної системи світу. Його вважають засновником наукового природознавства – саме Галілей вперше використав математику для опису результатів експериментів. Галілей досліджував рух тіл і сформулював закони механіки. У такий спосіб вперше в історії людства з’явилося поняття **фізичного** закону, закону **природи**.

Чому епоху Відродження називають перехідною? Порівняйте загальні характеристики світогляду трьох історико-філософських епох – космоцентризм античності, середньовічний геоцентризм, антропоцентризм Відродження. Як ці характеристики відбиваються на змісті філософської проблематики? Розкажіть про головні наукові досягнення Коперника, Бруно та Галілея. В чому полягає значення ідей цих мислителів для філософії та науки?

Додаткова література

1. Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения. – М., 1980.
2. Рассел Б. История Западнoй философии. – К., 1995.
3. Соколов В.В. Европейская философия XV–XVII веков. – М., 1984.

розв’язання проблеми походження людини. В наш час найпоширенішими є три гіпотези: 1) релігійна; 2) науково-еволюційна; 3) космічна.

Як виникла людина? Чим є для неї природа? Спробуйте відповісти на ці запитання з точки зору вказаних трьох гіпотез.

За радянських часів у філософській літературі переважала трудова теорія антропосоціогенезу. Зміст цієї теорії викладений в підручнику “Філософія” Г.І. Горак (стор. 33–35) разом із критичними зауваженнями щодо її абсолютизації.

В сучасній філософії враховується множинність існуючих підходів до проблеми походження людини, що дозволяє вбачати у сутності людини єдність космоприродного, духовного та соціокультурного начал, розглядати людину як цілісність. Чому природу людини називають біосоціальною? Як пов’язані душа і тіло людини? Чому сучасна цивілізація зорієнтована на тілесність?

III. Усвідомлення кінечності індивідуального існування людини постає як проблема життя та смерті.

У кожен історичну епоху ставлення до смерті визначається цінністю життя. Використайте ваші знання з історії філософської думки і розгляньте діалектику життя та смерті з точки зору стародавнього індійця, Сократа, Епікура, Августина, Канта, Шопенгауера, Камю. Які підходи до феномену смерті, до проблеми евтаназії існують у сучасній біоетиці?

Неминуча смертність змушує людину шукати смисл свого короткочасного існування. Питання про сенс буття також є вічним, його знов і знов задають люди. Доля цього духовного запиту - бути завжди відкритим, тому що він потребує унікального особистого усвідомлення і вибору. Умовно можна виділити три підходи до розуміння сенсу людського життя, різні варіації яких зустрічаються в філософській, релігійній та художній літературі:

- 1) сенс життя споконвічно властивий життю;
- 2) сенс життя знаходиться за межами життя;
- 3) сенс життя створюється самим суб’єктом під час взаємодії особистості із світом.

Зверніться до підручників та докладно розкрийте зміст цих підходів.

Як пов’язані міркування про смерть з пошуками сенсу життя? Підсумуйте матеріал даної теми і спробуйте відповісти на запитання: чи спроможна філософія разом із конкретними науками виробити

ТЕМА 14

План

1. Людина як предмет філософського аналізу.
2. Проблема походження людини. Людина як єдність природного, духовного і соціального.
3. Проблема життя і смерті у філософії. Сенс життя людини.

I. Філософська антропологія – це частина філософського знання, спрямована на осягнення сутності людини, її життя, смерті, долі та призначення. Кожен філософ, кожний історико-філософський період створювали свій “образ” людини. Використовуючи знання з історії філософії, спробуйте створити збірний філософський “портрет” людини античності, середньовіччя, Ренесансу, Нового часу. Які нові риси в розумінні людини визначили класичні німецькі філософи? У чому вбачав сутність людини К. Маркс?

В неklasичній філософії відбувся своєрідний антропологічний бум – проблема людини стає основною для більшості філософських вчень. Які події соціально-економічного та політичного життя Європи у середині XIX століття, а також на початку XX століття привернули увагу до антропологічної проблематики? До аналізу яких аспектів людського життя звертаються представники філософії життя, феноменології, екзистенціалізму, філософської антропології? Який підхід до людини пропонують психоаналіз та неофрейдизм? Відповіді на ці запитання вам допоможе посібник “Філософія” В.Л. Петрушенка (стор. 182–192).

Людина залишається актуальною філософською проблемою і в наш час. Успіхи біомедицини, високий рівень цивілізації у розвинутих країнах не виключають, а іноді й загострюють, вічні світоглядні питання: що таке людина? яка її місія у Всесвіті? чи варто жити? що таке щастя? Отже, людина завжди буде предметом філософського аналізу.

II. Історія людства налічує багато варіантів постановки та

ТЕМА 5

ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ

План

1. Проблема методу пізнання у філософії Нового часу.
2. Проблема субстанції у філософії Нового часу.
3. Соціально-політичні теорії у філософії Нового часу (для самостійного вивчення).

I. XVII століття в європейській історії називають Новим часом. Промислова та наукова революції позначають специфіку цього періоду. Філософи брали активну участь у становленні нової науки та перетворенні суспільного життя. Творчість Ф. Бекона, Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Лейбніца сприяла розвитку як філософії, так і природознавства. Т. Гоббс і Дж. Локк – творці нових соціально-політичних і правових доктрин – були англійськими громадськими діячами.

Ознайомтеся з загальними рисами філософської думки XVII ст. за матеріалами посібників. Завдяки чому особливістю цієї філософії стає механістичний підхід до розуміння світу і людини? Чому мислителі XVII ст. особливо увагу приділяли проблемам гносеології та методології науки?

Розгляньте проблему методу пізнання на прикладі творчості Ф. Бекона і Р. Декарта. Френсіс Бекон (1561–1626). Основні твори - “Новий Органон”, “Про гідність та примноження наук”.

Що таке метод пізнання? Чому Ф. Бекон називають засновником **емпіризму**? В чому, на думку Бекона, полягає перевага досвідно-експериментального пізнання? Визначте зміст **індуктивного методу**, що його розробив Ф. Бекон.

Рене Декарт (1596–1650) – французький філософ і вчений. Основні твори: “Начала філософії”, “Міркування про метод”, “Пристрасті душі”. Опрацюйте літературу і дайте характеристику раціоналістичного методу пізнання. Як обґрунтовує Декарт керуючу роль розуму в житті людини? Як ви розумієте його слова: “Мислю, отже, існую”? Як, за Декартом, взаємодіють розум і досвід у процесі пізнання? Що таке емпіризм та раціоналізм?

II. Гносеологічна проблематика філософії Нового часу тісно пов'язана з онтологічною. Пошуки граничних основ буття світу постають у вигляді проблеми **субстанції**. Субстанція – це філософська категорія, що позначає абсолютну (безумовну) основу всього сущого. Філософія Нового часу запропонувала різні підходи щодо проблеми субстанції – це **дуалізм** Декарта, пантеїзм Спінози, плюралізм Лейбніца. Про зміст цих підходів ви можете дізнатися з посібника “Філософія” (за ред. І. Надольного), стор. 71–74.

Чому у філософії XVII ст. виникає проблема субстанції? Що пов'язує дві незалежні субстанції Декарта? В чому своєрідність вчення про субстанцію Лейбніца? Які атрибути має субстанція за Спінозою?

III. Філософія Нового часу прагнула охопити всі сфери людської життєдіяльності, демонструючи впевненість у можливостях людського пізнання. Уявлення про людину як розумну, мислячу істоту привели до перегляду всієї сукупності поглядів щодо ролі особистості, держави, релігії, суспільства. Особливу увагу соціально-політичним та правовим питанням приділяли англійські філософи Т. Гоббс і Дж. Локк.

Томас Гоббс (1588–1679). Основні твори: “Левіафан”, “Про громадянина”. Суспільні явища Гоббс розумів у душі механістичного природознавства. Суспільство, державу мислитель розглядав як механізм, який можна розкласти на елементи і пояснити їх взаємодію законами природи.

Найвідомішою з соціально-політичних ідей Гоббса є т.зв. теорія суспільного договору. Держава є продуктом суспільної угоди, і створюється вона для того, щоб утвердити громадський мир. Природне право людини – прагнути блага, і в цьому інтереси держави й інтереси кожного члена суспільства мають співпадати. Чому Гоббс називає державу Левіафаном?

Джон Локк (1632–1704). Основні твори: “Два трактати про державне управління”, “Думки про виховання”, “Розумність християнства”.

Крім викладення свого бачення теорії суспільного договору, Локк створив концепцію прав людини. Основними, невід'ємними правами кожної людини мислитель вважав право на життя, на свободу та на власність. Головне призначення держави – гарантувати людині дотримання цих прав. З цим завданням пов'язана необхідність розподілу влади в державі. Три гілки влади (законодавча, виконавча,

незалежністю змісту істинного знання від окремих людей; 2) **абсолютна істина** (вірніше, момент абсолютності в об'єктивній істині) розуміється, з одного боку, як повне знання про дійсність у цілому – гносеологічний ідеал, недосяжний на практиці. З іншого боку, як той елемент знань, що не можна спростувати ніколи; 3) **відносна істина** (точніше, момент відносності об'єктивної істини) виражає приблизність та мінливість досягнутого на даному етапі істинного знання, його поглиблення, уточнення в майбутньому в міру розвитку практики й пізнання; 4) **істина є процесом**, а не одномоментним актом цілісного осягнення об'єкта; 5) **істина завжди конкретна**, тобто зміст знання завжди визначається умовами місця, часу та іншими обставинами. Зверніть увагу, що об'єктивна, абсолютна, відносна, конкретна істина – це не різновиди істин, а різні характеристики (властивості) одного і того ж істинного знання.

Постійним супутником істини на всіх етапах пізнання є **заблудження**. Щоб відмежувати істинне від неістинного знання, треба встановити критерії істини. В історії філософії та науки пропонувалися такі **критерії: чіткість та прозорість знань; загальнозначущість; прагматизм; конвенціоналізм; практика**. На вашу думку, чи можна вважати практику найважливішим критерієм істинного знання? Обґрунтуйте свою відповідь.

Очевидно, що проблема істини в гуманітарному пізнанні та природничих науках постає по-різному. Математика і фізика безпристрасні, а в галузі соціального знання існують проблеми з емоційним забарвленням (наприклад, національні). Тобто поняття істини в суспільних науках багатше, воно містить ціннісно-суб'єктивний момент. Методологія природничих наук використовує істину лише в її гносеологічному аспекті, а в сфері соціальних наук – це поєднання гносеологічного та аксіологічного аспектів. Наведіть приклади спірних положень в історичному, політичному, етичному знанні.

Додаткова література

1. Лекторский В.А. Субъект. Объект. Познание. – М., 1980.
2. Руткевич М., Лойфман И. Диалектика и теория познания. – М., 1994.
3. Современные теории познания. – М., 1992.

вимірювання, експеримент. Проаналізуйте також загальнонаукові методи пізнання: аналіз та синтез; індукція та дедукція; абстрагування; узагальнення; моделювання; ідеалізація.

На певному етапі розвитку науки виникає необхідність у переході до більш високого рівня пізнання – теоретичного. Виникнення його в першу чергу пов'язане із суспільним поділом праці, із виділенням інтелектуальної, духовної діяльності в самостійну сферу, відмінну від фізичної діяльності. Цей перехід відбувається тоді, коли результати чуттєвого пізнання упорядковуються категоріально-понятійним апаратом.

Теоретичний рівень наукового пізнання характеризується перевагою раціонального моменту – понять, теорій, законів та інших форм і розумових операцій. **Теоретичний рівень** – це рівень пізнавального процесу, який відображає явища та процеси з боку їх універсальних внутрішніх зв'язків та закономірностей шляхом раціональної обробки даних емпіричного знання.

Методами теоретичного рівня наукового пізнання є: **аксіоматичний; гіпотетико-дедуктивний; метод сходження від абстрактного до конкретного; метод єдності історичного та логічного.** Зміст цих методів докладно розглядається у посібнику “Філософія” (за ред. І. Надольного) – стор. 326–329.

Побудова, розвиток знання на його теоретичному рівні відбувається за допомогою різних форм, структурних компонентів. **Формами** наукового пізнання є: **ідея, проблема, гіпотеза, концепція, теорія.** Прочитайте про зміст цих форм у посібнику “Філософія” (за ред. І. Надольного – стор. 316–318) та наведіть приклади їх застосування у конкретних науках. Про роль “божевільних” ідей у науковому пізнанні можна прочитати у підручнику “Філософія” Бичка І.В., Бойченка І.В. – стор. 175–181.

Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання є відносно самостійними стосовно один одного. Разом з тим вони передбачають та доповнюють один одного, створюючи єдиний процес пізнання світу.

IV. Безпосередньою метою пізнання в будь-якій його формі є істина. **Істина**, з одного боку, – це знання, яке відповідає своєму предмету, що збігається з ним, а з другого боку, істина – це процес розуміння сутності предмета, поглиблення знання. До найважливіших властивостей істини відносять: 1) **об'єктивність**, тобто кінцеву обумовленість реальною дійсністю, практикою й

федеральна) нерівнозначні. Пріоритет Локк віддавав парламенту. Всі ці ідеї Локка сприяли побудові демократичних держав. Заснована Локком доктрина лібералізму в наш час існує у вигляді неолібералізму.

Додаткова література

1. Гусев В.І. Західна філософія Нового часу. XVII–XVIII ст. – К., 2000.
2. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Новое время. – Спб., 1996.
3. Соколов В.В. Европейская философия XV–XVII веков. – М., 1984.
4. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії. – К., 1998.

ТЕМА 6

ФІЛОСОФІЯ ЕПОХИ

ПРОСВІТНИЦТВА (на прикладі Франції)

(Для самостійного вивчення)

План

1. Основний зміст ідеології Просвітництва.
2. Різні напрямки у просвітницькому русі.

I. З XVII до XVIII ст. перейшла оптимістична традиція впевненості у міць людського розуму, в його безмежні можливості, в прогрес наук, що створюють умови для економічного та соціального добробуту. В Англії, Франції, Німеччині зароджуються буржуазні відносини і на хвилі суспільних перетворень виникає громадський рух – Просвітництво.

Критика феодалізму, абсолютизму, метафізики, церкви як соціального інституту – це одна сторона у творчості мислителів цієї епохи. Пропаганда освіти, пошуки нових моделей державного устрою, виховання, зв'язок науки та практики – це друга, конструктивна, складова діяльності просвітників.

До плеяди французьких мислителів епохи Просвітництва належать Вольтер, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро.

Радикальністю поглядів вирізнялися такі вчені, як Ж. Ламетрі, К. Гельвецій, П. Гольбах. Деїзм, матеріалізм, атеїзм в різних ступенях прояву притаманні філософським вченням цього періоду.

II. Вольтер і Ш.Л. Монтеск'є належали до поміркованого крила просвітницького руху.

Вольтер (1694–1779) – філософ, поет, драматург, громадський діяч. Основні твори: “Філософські листи”, “Роздуми про людину”, “Філософський словник”.

Філософські погляди Вольтера формувались як антитеза теології і метафізиці. Його цікавили найгостріші соціально-політичні проблеми епохи. Вольтер розробив концепцію “просвіченого правління”, своєрідного союзу філософів і державців (перші – це законодавча влада, другі – виконавча). Політичним ідеалом для Вольтера була конституційна монархія, а її взірцем – тогочасна Англія.

Використовуючи матеріал посібника, розгляньте такі аспекти творчості Вольтера: 1) сутність людини; 2) розуміння історії; 3) відношення до Бога, релігії та церкви (“Філософія” за ред. І. Надольного, стор. 77–78).

Шарль Луї Монтеск'є (1689–1755) – видатний філософ, історик, правознавець. Основні твори: “Перські листи”, “Про дух законів”.

Монтеск'є був високоосвіченою людиною, вивчав історію, філософію. Його позицію щодо релігії можна позначити як деїзм. Деїзм був для Монтеск'є засобом пропаганди вільнодумства і передових наукових знань. Природа створена Богом, але її існування нескінченне. Наука не повинна бути служницею релігії, її призначення – допомога людині пізнати світ, поліпшити життя людей. На противагу теологічному розумінню історії Монтеск'є стверджував, що історія є природним процесом, і висунув ідею так званого “географічного детермінізму”. В творі “Про дух законів” Монтеск'є розглядає вплив клімату на розвиток суспільства, перебільшуючи значення цього чинника.

Особливого значення в історії суспільної думки набули ідеї Монтеск'є щодо врегулювання взаємин між державною владою та народом за допомогою законів, а також поділу державної влади на три гілки – законодавчу, виконавчу, судову.

Жан-Жак Руссо (1712–1778) – ідеолог революційно-демократичного крила просвітницького руху. Основні твори: “Міркування про науки та мистецтво”, “Про суспільний договір” та інші.

властивостей і відношень предмета, відкритих і доступних нашим органам чуття. Категорії сутності та явища характеризуються одна через одну. Сутність нам являється, явище завжди суттєве. Наведіть приклади.

Необхідність і випадковість

Необхідність – це сталий, істотний зв'язок явищ, процесів, об'єктів дійсності, зумовлений всім попереднім ходом їхнього розвитку. Необхідне впливає із сутності речей і за певних умов повинно обов'язково статися.

Випадковість – це те, що в даних умовах може бути, а може й не бути, може відбутися у такий спосіб, а може й інакше. Необхідне і випадкове розрізняються між собою насамперед тим, що поява необхідного зумовлена суттєвими факторами, а випадкового – найчастіше несуттєвими факторами. На прикладах поясніть зміст цих категорій.

Можливість і дійсність

Буття нового в його потенційному стані є **можливість**. За відповідних умов можливість перетворюється в дійсність. Під **дійсністю** в широкому розумінні слова мають на увазі все актуально існуюче – і в зародковому, і в розвинутому стані, і в стані згасання.

За допомогою філософського словника визначте зміст інших категорій. Чому виникають нові категорії?

III. Наукове пізнання – це безперервний процес набуття та відтворення знань, який включає в себе два основних рівні – **емпіричний** та **теоретичний**. Специфіка емпіричного пізнання полягає в його безпосередньому зв'язку з досвідом (емпірією), зокрема, з чуттєво-практичною діяльністю людини. На емпіричному рівні переважаючою є роль чуттєвого пізнання. Раціональний момент та його форми, звичайно, присутні, але мають підпорядковане значення. Під час емпіричного пізнання відбувається накопичення фактів, їх первинне узагальнення, опис даних, їх систематизація та класифікація. Отже, **емпіричний рівень** – це рівень пізнавального процесу, що дає знання тих закономірних зв'язків і відношень, які виявляються через аналіз безпосередніх даних спостереження та експерименту.

Опрацюйте матеріал, викладений в підручнику “Філософія” Лазарева Ф.В., Тріфонові М.К. – стор. 232–238 або в посібнику “Філософія” (за ред. І. Надольного) – стор. 322–323, та розкажіть про такі основні форми емпіричного пізнання: **спостереження**,

зв'язки, а всезагальні властивості й зв'язки – такі, які притаманні всім явищам дійсності і пізнання. Отже, **філософські категорії** – це всезагальні поняття, які застосовуються до пізнання будь-якої галузі дійсності.

Розглянемо головні категорії діалектики – **одиничне, особливе, загальне**.

Одиничне – це категорія, яка виражає те, що відрізняє один об'єкт від іншого, що властиве тільки даному об'єкту. Спільність властивостей, відношень, речей виражається в категорії **загального**. Ця категорія виражає схожість властивостей, сторін об'єкта, зв'язок між елементами, частинами даної системи, а також між різними системами. Загальне не існує до і поза одиничним, так само як і одиничне не існує поза загальним. Всякий об'єкт є єдністю загального й одиничного. Проміжною ланкою між одиничним і загальним виступає **особливе**. Наведіть приклади.

Причина і наслідок

Повсякденне життя, досвід багатьох поколінь людей переконують нас у тому, що жодне явище не виникає саме по собі, його завжди викликає до життя інше явище, інші обставини або цілий ряд обставин. **Причина** – це явище, що викликає інше явище, яке називають **наслідком**. Причину слід відрізнити від приводу. **Привід** – це подія, яка безпосередньо передує іншій події, робить можливим її виникнення, але не породжує і не визначає її. Причинність (**каузальність**) – одна з форм закономірного зв'язку явищ. Філософів, які визнають це, називають **детерміністами** (лат. *determinare* – визначати); філософів, які не визнають, заперечують причинний зв'язок між явищами, називають **індетерміністами**. Наведіть приклади причини, наслідку, умов, приводу певних явищ.

Форма та зміст

Сукупність рис, елементів, процесів, властивих даному явищу, є його **змістом**. **Форма** – це спосіб існування і вираження змісту об'єкта. Форма і зміст знаходяться в органічній єдності. Немає змісту неформованого, як і форми без змісту. Наведіть приклади.

Сутність і явище

Сутність – це сукупність найбільш глибоких, стійких властивостей і відношень предметів, процесів, які складають їхню основу і визначають їх внутрішні, глибинні зв'язки. **Явище** – це зовнішнє виявлення сутності; це сукупність зовнішніх

У своїй творчості Ж.-Ж. Руссо торкається питань розвитку цивілізації, держави, моралі, виховання. Особливу увагу приділяв він проблемі соціальної нерівності, вбачаючи її причини у відмові людини від первісної простоти, у розвитку потреб. Ідеалом державного устрою Ж.-Ж. Руссо вважав буржуазну республіку. Він виправдовував революційний шлях ліквідації тогочасного суспільства і закликав до побудови нової держави на основі суспільного договору. Про інші погляди Руссо прочитайте у посібнику “Філософія” (за ред. І. Надольного, стор. 79–80).

Підготуйте реферати та доповіді, присвячені поглядам філософів-матеріалістів Д. Дідро, П. Гольбаха, К. Гельвеція.

Додаткова література

1. Гусев В.І. Західноєвропейська філософія XV–XVIII ст. – К., 1995.
2. Кузнецов В.Н., Мееровский Б.В., Грязнов А.Ф. Западноевропейская философия XVIII века. – М., 1986.

ТЕМА 7

НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

План

1. Філософське вчення І. Канта.
2. Філософська система та метод Г. Гегеля.
3. Антропологічний матеріалізм. Л. Фейєрбаха.

І. Наприкінці XVIII ст. у Німеччині виникає оригінальне духовне утворення. Пізніше воно отримало назву німецької класичної філософії. В ньому знайшли свій вияв суперечності соціально-економічного та історичного розвитку тогочасної Німеччини.

Німецька класична філософія представлена творчістю І. Канта, Й. Фіхте, Г. Гегеля, Ф. Шеллінга, Л. Фейєрбаха. Докладно розглянемо погляди І. Канта, Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха.

Іммануїл Кант (1724–1804). Основні твори: “Критика чистого розуму”, “Критика практичного розуму”, “Критика здатності

судження”. Канта цікавили проблеми буття, пізнання, людини, моральності, естетики, держави і права. Отже, його вчення – це філософська система.

I. Кант намагався вирішити кардинальні філософські та загальнолюдські питання. Що я можу знати? Що я маю робити? Чого я можу сподіватися?

Центром теоретичної філософії Канта є гносеологія. На відміну від попередніх мислителів, у цій галузі Канта найбільше цікавить суб’єкт. Саме суб’єкт визначає спосіб пізнання та конструє предмет знання.

Користуючись посібником з філософії, охарактеризуйте такі моменти кантівської теорії пізнання: 1) умови пізнання (ап’рорні форми пізнання); 2) етапи пізнавального процесу – чуттєвість, розсудок та розум; 3) вчення про категорії; 4) вчення про антиномії; 5) проблема межі пізнання.

Порівняйте погляди Канта з теоріями пізнання Ф. Бекона, Р. Декарта, Б. Спінози, Дж. Локка. Які нові проблеми висвітлює I. Кант?

Сферою практичного розуму є, за Кантом, поведінка людини в соціумі. Практичний розум є автономним – це принципова позиція Канта. Інші філософи намагалися вивести моральність із природи або пояснювали її Божою волею. За Кантом, моральний закон є ап’рорним, обов’язковим для всіх і для кожного індивіда. Кант формулює знаменитий категоричний імператив: “Чини так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі всякого іншого як до мети і ніколи не ставився до нього лише як до засобу”. Як ви розумієте зміст цього положення? Чому вчення про мораль Канта називають “етикою обов’язку”?

II. Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831). Основні твори: “Феноменологія духу”, “Наука логіки”, “Енциклопедія філософських наук”.

Викладення основних ідей філософії Гегеля є нелегкою справою, тому в навчальній літературі прийнято умовно ділити вчення Гегеля на 3 частини – логіку, філософію природи і філософію духу. Прочитайте про зміст цих частин його вчення і спробуйте уявити грандіозний замисел геніального філософа: за допомогою безособистого начала – **абсолютного духу** – пояснити існування світу, людини, історії людства. Підсумком саморозвитку абсолютного духу є його повне повернення до самого себе. У

методу пізнання стала найважливішою у філософії Нового часу? Що ви знаєте про емпіризм Ф. Бекона, раціоналізм Р. Декарта? Які ідеї пропонує сучасна філософська методологія?

Перебуваючи в статусі “науки наук” до середини XIX ст., філософія намагалася вирішувати не лише свої традиційні проблеми, а і суто природознавчі. З другої половини XIX ст., після закріплення позицій окремих наук та становлення теоретичного природознавства, предмет філософії трансформується, звужується. Проте філософія все одно розробляє, вдосконалює універсальну методологію пізнання.

Історично склалися два всезагальних філософських методи – **діалектичний** та **метафізичний**. Якщо діалектика розглядає світ як такий, що знаходиться у безперервному русі та розвитку, то для метафізики найважливішим є вивчення світу у сталому, фіксованому вигляді. Про відмінності між діалектичною та метафізичною концепціями розвитку можна прочитати у посібнику “Філософія” за редакцією І. Надольного, тема 7.

Розгорнуту систему діалектики як науки створив Гегель. К. Маркс переосмислив її з матеріалістичних позицій. За радянських часів діалектика К. Маркса була догматизована і розглядалась як універсальна та найдосконаліша методологія пізнання. В сучасній вітчизняній філософії превалює розуміння діалектики як вчення про суперечливість усього існуючого. Не втрачають свого методологічного значення основні закони та категорії діалектики, хоча не всі дослідники визнають універсальність їх дії.

Закон єдності та боротьби протилежностей, закон взаємного переходу кількісних і якісних змін та закон заперечення заперечення описують процес розвитку в цілому.

Розгляньте зміст кожного закону окремо (див. посібник “Філософія” за редакцією І. Надольного, тема 7). Наведіть приклади та поясніть методологічне значення та пізнавальну функцію законів. Які різновиди суперечностей ви знаєте? Що таке стрибок? Опишіть еволюцію та революцію, прогрес та регрес як характеристики розвитку з точки зору законів діалектики.

У процесі пізнання світу людей формуються певні поняття, в яких вони фіксують властивості та зв’язки предметів і явищ зовнішнього світу. Філософські категорії на відміну від категорій конкретних наук відображають не просто суттєві властивості й

Пізнання світу за допомогою органів чуття (чуттєве пізнання) здійснюється у певних формах. Це *відчуття, сприйняття* й *уявлення*. Основними формами абстрактного мислення є: поняття, судження та умовивід.

Структура процесу пізнання включає в себе три компоненти: **суб'єкт, об'єкт і результат пізнання (знання)**. Знання отримується в результаті взаємодії суб'єкта і об'єкта пізнання. Під *суб'єктом* пізнання в сучасній філософії розуміється як окремий соціальний індивід, наділений спроможністю до логічного мислення, так і суспільство в цілому з властивими йому засобами виробництва, рівнем розвитку культури та науки. *Об'єкт* пізнання – це та частина об'єктивної реальності, на яку спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта. У цьому аспекті об'єктом пізнання може бути будь-який предмет дійсності у самому широкому значенні цього слова – як матеріальний, так і ідеальний, у тому числі і сам суб'єкт, який пізнає. Сучасна гносеологія розглядає взаємодію між суб'єктом і об'єктом пізнання в діалектичній єдності, де активною стороною виступає суб'єкт. Саме це є передумовою досягнення істинного знання про дійсність.

Результатом процесу пізнання є пізнавальний образ. *Пізнавальний (гносеологічний) образ* – це не копія, а ідеальний суб'єктивний образ дійсності, який є діалектичною єдністю суб'єктивного та об'єктивного, тобто об'єктивний за змістом, суб'єктивний за мірою адекватності, глибини проникнення в сутність речей.

II. Тривалий час філософія була єдиним джерелом узагальненого знання про світ. Накопичена з часом інформація, досвід потребували упорядкування та, в свою чергу, спонукали до подальшого пізнання і перетворення дійсності. Так поступово утворювалася система засобів, прийомів та інших пізнавальних процедур, які прийнято узагальнювати поняттям “*метод*”. У перекладі з грецької мови це – шлях дослідження чи пізнання.

Проблема методу завжди була в центрі уваги філософів. Пропонувалися різноманітні, часто навіть полярні методологічні підходи. Але в будь-якому випадку основною функцією методу було і є регулювання, орієнтування пізнавальної та інших форм діяльності. Метод вказує на те, **як** має діяти людина.

Зверніться до історії філософії та опишіть становлення формально-логічного та діалектичного мислення. Чому проблема

такий спосіб філософська система Гегеля постає у замкненому, завершеному вигляді. В той же час вперше в історії думки Гегель описує весь природний, історичний і духовний світ у вигляді процесу – тобто у вигляді безперервного руху, змін, перетворень. Світ, за Гегелем, знаходиться у **розвитку**. Обґрунтовуючи ідею розвитку, Гегель створив діалектику – науку про розвиток і діалектичний метод як універсальний метод пізнання. Про зміст діалектики, суперечності між філософською системою та діалектичним методом можна прочитати в посібнику “Філософія” (за ред. І. Надольного, стор. 95–99), підручнику “Історія філософії” Бичко А.К., Бичка І.В., Табачковського В.Г. (розділ I, стор. 134–138).

III. Людвіг Андреас Фейєрбах (1804–1872). Основні твори: “Думки про смерть та безсмертя”, “Сутність християнства”, “До критики філософії Гегеля”.

Творчість Фейєрбаха завершує період німецької класичної філософії. Цей мислитель у центр свого вчення поставив людину. Фейєрбах категорично заперечує гегелівський ідеалізм і матеріалістично вирішує питання про відношення духу до буття. Природа вічна, самодостатня, знаходиться у постійному розвитку. Людина – природна істота, єдність духовного і тілесного.

Одночасно із критикою ідеалізму Фейєрбах виступив і як критик релігії. Фейєрбах доводив, що Бог – це творіння людської уяви; це сутність людини, винесена за межі самої людини. Фейєрбах пропонує замінити релігійний культ культом людини, перенести любов до Бога на людей.

Чому вчення Фейєрбаха називають антропологічним матеріалізмом? Чому його вважають реформатором філософської думки?

Підсумуйте основні ідеї представників німецької класичної філософії. Чому вони мають особливе значення для світової філософської думки?

Додаткова література

1. Гульга А. Немецкая классическая философия. – М., 1986.
2. Рассел Б. История западной философии, – К., 1995.
3. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії. – К., 1998.

ТЕМА 8

МАРКСИСТСЬКА ФІЛОСОФІЯ

План

1. Основні філософські ідеї К. Маркса.
2. Вплив марксизму на світову суспільну думку та соціальну практику.

I. З ім'ям Карла Маркса (1818–1883) пов'язано виникнення філософського та соціально-економічного вчення, яке відіграло величезну теоретичну і практичну роль у житті людства. Це вчення – **марксизм**. Основні твори К. Маркса: “Капітал”, “До критики політичної економії”, “Тези про Фейєрбаха”, “Економічно-філософські рукописи 1844 р.”.

У створенні та популяризації вчення К. Маркса активну участь брав його друг та соратник Ф. Енгельс. Разом вони написали такі відомі праці: “Німецька ідеологія”, “Маніфест Комуністичної партії”, “Святе сімейство”.

Перш ніж надати характеристику філософському вченню Маркса, розгляньте передумови виникнення марксизму: 1) ідеї мислителів німецької класичної філософії; 2) теоретична спадщина представників англійської класичної політичної економії; 3) соціально-економічне та політичне життя Європи початку XIX ст.

Особливу роль у формуванні філософії марксизму відіграли досягнення у природознавстві (відкриття закону збереження та перетворення енергії, створення клітинної теорії живої речовини, теорія Ч. Дарвіна). Яке значення мали ці теорії та відкриття для вирішення основних філософських проблем?

За допомогою посібників “Філософія” (за ред. І. Надольного, розділ I, тема 2) та “Історія філософії” Бичко А.К., Бичка І.В., Табачковського В.Г. (розділ I, тема 6) розкрийте зміст таких філософських досягнень К. Маркса: 1) створення **діалектичного та історичного матеріалізму**; 2) суспільна сутність людини (гуманістичне вчення Маркса); 3) нова концепція суспільно-історичної практики; 4) матеріалістичне розуміння історії; 5) обґрунтування матеріалістичної діалектики як універсального методу пізнання; 6) категорія “суспільно-економічна формація” як критерій періодизації історичного процесу; 7) ідея знищення приватної власності та подолання відчуження; 8) комунізм як ідеал суспільного життя; 9) атеїзм.

I. Пізнання – це процес набуття та розвитку знань, обумовлений суспільно-історичною практикою людства, це така взаємодія об'єкта й суб'єкта, результатом якої є нове істинне знання про світ. Розділом філософії, що вивчає дані проблеми, є теорія пізнання (**гносеологія**). Одним із головних питань гносеології є можливість одержання адекватного відображення дійсності у відчуттях, сприйняттях, уявленнях та поняттях. Починаючи висвітлення даного питання, зверніть увагу на існуючі в історії філософії підходи до проблеми пізнаваності світу. Переважна більшість філософів вважає, що об'єктивний світ пізнаваний, тобто в принципі є можливим досягнення людиною достовірного знання про нього. Представники такого філософського напрямку (Д. Юм, І. Кант та ін.), який одержав назву “**агностицизм**”, виходять із неможливості (повної або часткової) одержання адекватних знань про світ. В агностицизмі використовується різноманітна аргументація. Загальна ідея: знання, які отримує людина, не дають адекватного відображення сутності речей і явищ, а у кращому випадку обслуговують різноманітні утилітарні потреби і запити людей.

У процесі життя та пізнання людина використовує всі свої здібності. Головними з них є почуття та розум. Аналіз будь-якої форми духовної діяльності людини показує, що знання є єдністю двох протилежних моментів – **чуттєвого** та **раціонального**. Воно неможливе без жодного з них. Органи чуття надають розуму фактичний матеріал. Розум їх узагальнює та виробляє інформацію. Діяльність розуму неможлива поза діяльністю органів чуття, а чуттєві дані в тій чи іншій мірі завжди осмислені, регулюються розумом.

Зверніться до історії філософії та проілюструйте проблему співвідношення чуттєвого та раціонального поглядами Ф. Аквінського, Д. Локка, Р. Декарта. Визначте поняття “сенсуалізм”, “раціоналізм”.

В сучасній філософії прийнято розглядати чуттєве пізнання як вихідне по відношенню до раціонального. В процесі антропогенезу чуттєві форми пізнання були базисними. Становлення індивідуальної свідомості також починається з формування здібності до адекватного чуттєвого відбиття дійсності. Але це не означає пріоритетності чуттєвого, оскільки лише раціональне розкриває справжній зміст чуттєвого. Отже, чуттєве та раціональне не можна протиставляти та відокремлювати одне від одного.

потреби, переживання, підсвідомі явища). Але свідомості поза мовою не існує.

IV. У сучасній літературі свідомість розглядається як система, що складається з певних компонентів. Ці компоненти доповнюють один одного. Виділяють такі компоненти або сфери: 1) когнітивна (охоплює різні рівні пізнавальної діяльності людини), 2) мотиваційна (настрої, інтереси, цінності), 3) нормативно-проективна сфера (норми, приписи, цілі, плани, програми).

Чинником, що поєднує всі можливі елементи свідомості як системи, всі її структурні виміри, є самосвідомість. У сучасній філософській та психологічній літературі самосвідомість розуміють як: 1) оберненість свідомості на саму себе, поступове усвідомлення актів свідомості; 2) усвідомлення самою людиною (або соціальною групою) самої себе, свого становища у світі і своїх інтересів, потреб та перспектив. Взаємозв'язок свідомості та самосвідомості досягається завдяки 1) ставленню до себе; 2) пам'яті. Назвіть власні функції самосвідомості.

У психоаналізі (творчість З. Фрейда та інших) вперше була докладно проаналізована рівнева структура свідомості. Використовуючи матеріали підручників, розгляньте специфіку такої структури психіки людини: надсвідоме – свідоме – передсвідоме – несвідоме. Чому наука і філософія приділяють велику увагу пізнанню несвідомого?

Додаткова література

1. Мамардашвили М. Как я понимаю философию. – М., 1990.
2. Марголис Дж. Личность и сознание. – М., 1986.

ТЕМА 13

План

1. Проблема пізнання у філософії. Структура процесу пізнання.
2. Проблема методу пізнання у філософії. Філософські закони і категорії, їх зміст та роль у процесі пізнання.
3. Наукове пізнання, його рівні, форми та методи.
4. Проблема істини в філософії. Критерії істини.

II. Марксизм було створено в Німеччині. Але поступово він виходить за межі однієї країни, поширюється в Європі та Америці.

Особливу роль відіграв марксизм в історії Росії і пізніше – СРСР. Видатний російський політичний діяч, революціонер та мислитель В.І. Ленін (1870–1924) розвивав у своїх працях основні філософські положення марксизму. Але головне, що під безпосереднім керівництвом Леніна в Росії була здійснена соціалістична революція як перший етап у побудові комуністичного безкласового суспільства. У такий спосіб розпочалося втілення ідей К. Маркса у соціальну практику.

За часів існування СРСР та країн соціалістичного табору мала місце абсолютизація ідей К. Маркса та В. Леніна, догматичне сприйняття їх творчості. Радикальні зміни економічного і політичного характеру в країнах колишнього СРСР привели до переоцінки марксистської філософії. Головна увага критиків спрямована на комунізм та засоби його побудови. В той же час у багатьох напрямках зарубіжної неklasичної філософії та у творах вітчизняних філософів відчувається вплив гуманістично-екзистенційних ідей К. Маркса.

Що, на вашу думку, залишається цінним у марксистській філософії з позицій сьогодення?

Додаткова література

1. Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія // Твори. – Т. 3.
2. Енгельс Ф. Людвіг Фейєрбах і кінець німецької класичної філософії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 21.
3. Ильенков Э.В. Философия и культура. – М., 1991.
4. Рассел Б. История западной философии. – К., 1995.

ТЕМА 9

РОЗВИТОК ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

План

1. Філософія Києворуської доби.
2. Філософська думка в Україні доби Ренесансу та Просвітництва (XV–XVIII ст.).

3. Творчість Г. Сковороди.
4. Філософська думка в культурі романтизму XIX ст.
5. Філософія України в XX ст.

I. Процес становлення вітчизняної філософської думки відбувається приблизно з кінця X століття. В цей період Київська Русь стала могутньою слов'янською державою, чому значно сприяло прийняття в 988 році християнства, що привело до змін світоглядних та культурно-ціннісних орієнтирів. Завдяки впровадженню християнства давньоруська культура отримує можливість познайомитися з філософськими думками минулого (Іоан Дамаскін, Піфагор, Сократ, Платон, Іоан Златоуст та ін.). Характерними рисами філософування доби Київської Русі була здатність до творчого синтезу різноманітних ідей світової філософської думки, але запозичені зовні ідеї сприймалися не механічно, а суттєво трансформувалися у вітчизняній культурі. Іншими особливостями філософської культури Київської Русі є несприйнятність абстрактного теоретизування; етизація філософської думки, а звідси і тяжіння до проблем людини і осмислення історії; екзистенційність, кордоцентризм (від лат. *cordis* – серце), антеїзм (шанобливе ставлення до землі). Саме такими ідеями були пронизані основні твори зазначеного періоду: “Повість временних літ”, “Слово про Закон і Благодать” Іларіона, “Ізборник Святослава 1073 р.”, “Повчання” Володимира Мономаха, “Моління Даниїла Заточника” та ін.

Ознайомтеся з матеріалами підручника “Історія філософії” (Бичко А.К., Бичка І.В., Табачковського В.Г., тема 12) і підготуйте відповіді на такі запитання: 1) Які чинники вплинули на формування духовної культури давніх слов'ян? 2) Що вам відомо про міфи та епос наших предків? 3) Скільки часу співіснували язичницький та християнський світогляди в Київській Русі? За допомогою хрестоматії з історії української філософії проаналізуйте уривки з творів Іларіона, К. Туровського та ін.

II. В кінці XV – на початку XVI ст. відбувається істотна переорієнтація філософського мислення, що зумовлювалося докорінною зміною духовного і соціально-економічного життя народу України. Включення України до складу Польського королівства зумовило переорієнтацію на взаємодію з культурними надбаннями Західної Європи. В Україні широко розповсюджуються

свідомості (як саме – поясніть самостійно, використовуючи знання з історії філософії).

Завдяки успіхам психології та фізіології у XIX–XX ст. стало можливим виділення таких суттєвих ознак свідомості: 1) бути суб'єктивною реальністю; 2) наявність матеріального субстрату; 3) активність; 4) комунікативність; 5) осмисленість; 6) системність. Користуючись підручниками, дайте характеристики цих ознак і у такий спосіб опишіть феномен свідомості.

II. Проблема походження свідомості, людської духовності навряд чи колись буде вирішеною остаточно. Але певний досвід в пізнанні цієї проблеми є. Різні концепції (як давні, так і сучасні) намагаються пояснити походження свідомості: релігійна, дуалістична, єдиного інформаційного поля, еволюції, трудова. Зміст цих концепцій викладено у посібнику Петрушенка В.Л. “Філософія” (п. 13.2, стор. 308–314). Поясніть переваги і недоліки кожної з цих гіпотез.

У посібнику “Філософія” (за ред. І. Надольного) аналізуються біологічні та соціально-історичні передумови виникнення та розвитку свідомості (розділ I, тема 6). Як пов'язані ці передумови? Чому автори називають роль соціальності у виникненні свідомості визначальною? Як ви розумієте положення: “свідомість є вищою формою відображення світу”? Чому слова К. Маркса “свідомість – це функція мозку” вважаються застарілими?

III. Всі формоутворення свідомості ідеальні, тому що думки людей не мають фізичних, хімічних чи інших матеріальних властивостей. Свідомість як процес, що відбувається “в середині” людини, не підлягає прямому спостереженню.

Існують різні підходи до проблеми ідеального. Філософи дискутують щодо того, чи ідеальне виникає в просторі людської діяльності (це т.зв. “діяльнісне тлумачення ідеального”), чи ідеальне – невід'ємна властивість психічного життя індивіда. Потрібно інтегрувати позитивні сторони кожного з цих підходів і розглянути проблему ідеального в світлі діалектики об'єктивного та суб'єктивного.

Ідеальне можна визначити і як знаково-символічний компонент людської діяльності. Знакова система, що її винайшло людство, є умовою існування ідеального. Жести, міміка, рухи тіла (наприклад, в ритуальних танцях), певні предмети першими виконали знакову функцію. Виникла мова знаків, а пізніше – членороздільне вимовлення звуків як зовнішня оболонка змісту думок, свідомості. Не все багатство свого внутрішнього світу людина може втілити в слові (наприклад,

Діалектичний матеріалізм є водночас школою матеріалізму і яскравим прикладом філософського монізму.

Монізм – це спосіб аналізу розмаїття світу, який походить з одного начала, єдиної основи (субстанції) усього існуючого.

Дуалізм – це філософське вчення про співіснування двох незалежних начал – матеріального і духовного. Докладно проаналізуйте онтологічне вчення Р. Декарта або І. Канта.

Плюралізм як тип онтології – це така філософська позиція, згідно з якою існує декілька або множина незалежних начал або видів буття. Таку позицію підтримували Г. Лейбніц, А. Пуанкаре, М. Гартман.

Додаткова література

1. Див. посібники до теми І.
2. Лукач Д. К онтологии общественного бытия. Прологомены. – М., 1991.
3. Хайдеггер М. Бытие и время. – М., 1997.
4. Валецька І. Історичні долі класичної метафізики у ХХ сторіччі // Філософська думка. – 1998. – № 2.
5. Кутырев В.А. Оправдание бытия // Вопросы философии. – 2000. – № 5.

ТЕМА 12

План

1. Свідомість та її суттєві ознаки.
2. Проблема походження свідомості.
3. Ідеальність свідомості. Свідомість і мова.
4. Структура свідомості.

І. Феномен свідомості є загадковим як на побутовому, так і на філософському рівні. Філософи дві з половиною тисячі років намагаються відкрити таємниці духу. Цей інтерес пояснюється перш за все тим, що свідомість є невід'ємною властивістю людини. Об'єктивний ідеалізм, суб'єктивний ідеалізм, різні модифікації матеріалізму по-своєму пояснювали походження та природу

ареопагітизм, ідеї ісіхазму та арісторелізм. Про зміст цих філософських ідей прочитайте у підручнику “Історія філософії” (тема 12). Пізніше в Україні відбувається поширення ідей гуманізму. Зокрема, фундаторами гуманістичної культури були Юрій Котермак-Дрогобич (1450–1494) – доктор медицини та філософії, автор праці “Прогностична оцінка поточного 1483 року”; Павло Русин – перший гуманістичний поет України й один із засновників гуманістичної польської поезії, автор роботи “Похвала поезії”. Найбільш визначним представником тогочасного українського гуманізму був Станіслав Оріховський-Роксолан (1513–1566), який зробив внесок в історію філософії та політологію.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. в Україні виникають братства. Причиною цього стала культурна та політична агресія Польщі щодо України та Білорусі після заключення Кревської унії. Саме братства і братські школи стали основним осередком боротьби проти польської експансії. Великою є роль братств у поширенні освіти, видавництві філософських творів, патристичної та греко-візантійської літератури, зокрема, Псевдо-Діонісія Ареопагіта, Іоана Златоуста, Іоана Дамаскіна, що сприяло розвитку культури України. Братства внесли світський струмінь у вітчизняну духовну культуру, заклали основу для секуляризації і професіоналізації філософської науки в Україні. Найвагоміший внесок належить Львівській (заснована в 1586 р.), Луцькій та Київській (1615 р.) школам. Провідними діячами братств були Лаврентій і Стефан Зизанії, Йов Борецький, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович, Фома Євлевич. Основними рисами братського руху була критика панівної церкви, проповідницька діяльність, переклад Біблії і творів раннях отців церкви національною мовою, розвиток освіти, поширення грамотності на теренах України.

Києво-Могилянський колегіум, згодом Академія, був заснований у 1632 році Петром Могилою завдяки об'єднанню шкіл Київського братства і гімназії при Києво-Печерській Лаврі. В 1633 році він здобув права вищого навчального закладу, а в 1701 році отримує статус Академії. В 1817 році за наказом царського уряду КМА була закрита. Видатними мислителями та викладачами Києво-Могилянської Академії були Ф. Прокопович, І. Гізель, С. Яворський, Г. Щербаський та ін. Саме вони представили нове для України розуміння філософії, на основі якого розробляється вчення про людину, буття, пізнання, історичний розвиток. Філософські погляди професорів Києво-Могилянської Академії є виразниками епохи

українського бароко. Вони знаменували утвердження філософії як відносно самостійної сфери духовної культури. У межах цієї філософії створюється найзначніша філософська система, автором якої був видатний вихованець Києво-Могилянської Академії Г.С. Сковорода (1722–1794).

III. Біографія Г. Сковороди викладена у підручнику “Історія філософії” (тема 13). Основні твори: “Розмова п’яти подорожніх про істинне щастя в житті”, “Наркіс”, “Ікона Алквіадська” та ін. Особливостями філософського вчення Г. Сковороди є зосередження на етико-гуманістичній проблематиці, застосування у творах діалогів, символічно-образний стиль мислення, розуміння філософії як любові до мудрості, пантеїзм, принцип самопізнання. Основним у філософії Г. Сковороди є положення про дві натури і три світи, згідно з яким світ складається з двох протилежних натур: видимої і невидимої, зовнішньої і внутрішньої, Бога і тварі, вони є нерозривні між собою. Основою всіх речей є невидима натура – Бог. Він не обмежений ні часом, ні місцем, ні статтю. Бог розлитий в універсумі духом, космічним розумом. Протилежна йому видима натура або твар – це оточуючий нас світ, який обманює, бо приховує істинну натуру – Бога.

У вченні про три світи Г.С. Сковорода виділяє три види буття (“світи”): великий (макрокосм) – це світ речей, Всесвіт, який є нескінченним і безмежним; малий світ (мікрокосм) – людина, яка є стрижнем усієї філософської системи Г. Сковороди; третім є символічний світ – Біблія – самостійна реальність, що забезпечує людині можливість осягнення Бога.

Вчення про “сродну” працю ґрунтується на принципі того, що кожна людина має нахил до “сродної” собі справи, яку признав Бог. Коли людина не йде за своїм покликанням, а за користю, то вона потрапляє на згубний шлях. Тільки за умови відповідності покликання і праці людина отримує радість, самовдосконалення і душевний спокій. Підсумком філософських шукань Г.С. Сковороди є вчення про щастя. Щастя не залежить від зовнішніх обставин життя. Щастя – це стан незалежності та душевного спокою.

IV. В XIX ст. центром філософського життя стає Київ, зокрема Київська релігійно-філософська школа. Найзначнішою її постаттю був Памфіл Данилович Юркевич (1827–1874). Основні праці: “Ідея”, “Матеріалізм і завдання філософії”, “Із науки про людський дух”. Філософія Юркевича протистоїть панлогізму та панреалізму, які утвердилися на початку XIX ст. в європейській філософській думці.

ідеалізму – Д. Берклі, Д. Юм. Охарактеризуйте вчення про буття когось із названих мислителів.

Матеріалізм – одна з основних тенденцій у філософії, що є протилежною до ідеалізму та дуалізму і полягає у встановленні залежності духовного від матеріального. Слід розрізняти матеріалістичну тенденцію філософствування від приналежності до певних шкіл матеріалізму. В європейській філософії розрізняють: матеріалізм стародавніх греків та римлян, механістичний матеріалізм XVII-XVIII ст., діалектичний матеріалізм К. Маркса та Ф. Енгельса, фізіологічний матеріалізм О. Фохта, науковий матеріалізм М. Бунге, Х. Патнема (з середини XX ст.) та інші школи. Серед представників різних шкіл та напрямків матеріалізму немає єдиної думки щодо трактування категорії “матерія”. Підсумовуючи філософські та загальнонаукові спроби щодо визначення цієї категорії, сучасні дослідники виділяють три моделі, які панували у той чи інший період: **речова, енергетична та інформаційна.**

За часів існування СРСР у вітчизняній філософській думці превалював діалектичний та історичний матеріалізм. Загальноприйнятим та таким, що не підлягає сумніву, було т.зв. ленінське визначення матерії. Продовжуючи історико-філософську традицію протиставлення матерії людській свідомості, В.І. Ленін визначав **матерію** як таку реальність, яка не залежить від людини та її свідомості, але дана їй у відчуттях, суб’єктивних образах, ідеальних копіях з навколишнього світу. По-перше, очевидною є суперечність у змісті цього визначення. По-друге, логічно нез’ясованим залишається буття духовних явищ та надчуттєвих реальностей.

У марксисті-ленінізмі була створена т.зв. **ленінська теорія відображення**, згідно з якою всім матерії притаманна властивість відображення. Ця властивість, розвиваючись та ускладнюючись, на рівні соціальної форми руху перетворюється на здатність людини відтворювати об’єктивну реальність у формі суб’єктивних образів. Про це ви докладно дізнаєтеся, вивчаючи тему “Феноменологія: вчення про свідомість”. Діалектичний матеріалізм передбачає вічність матерії, яка рухається, саморозвивається. **Рух, простір і час** – це атрибути матерії. Сучасній науці відомі такі типи матеріальних систем та структурні рівні матерії: нежива природа (від елементарних частинок до метagalactic), жива природа (від ДНК до біосфери), соціальний рівень (від окремої людини до людства взагалі).

Р. Декарта, І. Канта щодо простору і часу? Розкажіть про субстанціональний та реляційний підходи до тлумачення простору і часу. Як в сучасній науці характеризуються просторово-часові параметри світу?

Життя суспільства також має свою просторово-часову специфіку. **Соціальний час і соціальний простір** – це категорії, які характеризують соціальне буття як процес співіснування та послідовних змін діяльності людей. Соціальний час фіксує сталість соціальних форм як їх відтворення. Соціальний простір виявляє координацію різних форм життя людей, їх взаємодію.

Соціальний простір виникає, розвивається, змінюється водночас із становленням і розвитком суспільства, специфічно відображаючи весь спектр соціальних відносин. Український філософ В. Нестеренко поділяє історію людства на два періоди – з точки зору ставлення людини до простору і часу. В перший період (доіндустріальна фаза) людство переважно освоювало простір, у другий період (індустріальний та постіндустріальний) – оволодівало часом (див.: Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини. – К., 1995).

Соціальний час характеризується складною структурою. Це і час становлення родової сутності людини, і різні історичні епохи, і індивідуальне життя людини. Як час існування людства взагалі, суспільства певного типу та епох, так і життя кожної людини поділяються на минуле, теперішнє та майбутнє. Різні вікові періоди з неоднаковим відчуттям часу переживає кожна людина. Як ви це розумієте? Опишіть соціальний простір і час наших днів, України кінця ХХ століття.

IV. Все розмаїття філософських вчень можна класифікувати за типами онтології. В сучасній літературі пропонується виділяти: **ідеалізм, матеріалізм, монізм, дуалізм, плюралізм**. Ви вже користувалися цими поняттями, характеризуючи вчення того чи іншого мислителя. Пропонуємо вам визначення цих понять для виокремлення онтології певного типу.

Ідеалізмом називається одна з основних тенденцій філософського мислення, яка надає ідеям більшу реальність, ніж світу чуттєвих речей. Основними формами ідеалізму є об'єктивний (ідеї існують поза та незалежно від людської свідомості) та суб'єктивний (речі та явища не існують незалежно від свідомості суб'єкта). Об'єктивно-ідеалістичних поглядів дотримувались Платон, Плотін, Ф. Аквінський, Г. Гегель. Яскраві представники суб'єктивного

Саме на їх критиці і створена система Юркевича, яка має назву “філософія серця”.

В підручнику “Історія філософії” (тема 14) викладені погляди П. Юркевича. Опрацюйте цей матеріал і порівняйте вчення про серце Г. Сковороди та “філософію серця” П. Юркевича.

У 19 ст. розпочався інтенсивний процес розробки філософії національної ідеї в усіх слов'янських народів (Росія, Польща, Чехія, Болгарія). В Україні цю проблематику почали розробляти члени Кирило-Мефодіївського товариства. В 70-ті роки ХІХ ст. розвиток соціально-політичної та соціально-філософської думки пов'язаний з діяльністю громадівського руху. В 1890 р. створюється організація “Молода Україна”. За допомогою посібника “Історія філософії” (тема 14) та хрестоматії підготуйте аналіз різноманітного бачення ідеї національного розвитку діячами зазначених організацій. Розгляньте соціально-філософські погляди І. Франка, філософію мови О. Потебні. Підсумуйте досягнення української філософської думки у ХІХ ст.

V. При вивченні української філософської думки ХХ ст. рекомендуємо вам розглянути такі питання: 1) Філософська думка ХХ ст.; 2) Філософія в Україні радянської доби; 3) Філософія в Україні з 1991 року.

Щодо першого питання, то вам необхідно за допомогою підручника “Історія філософії” проаналізувати погляди Б. Кістяківського, В. Вернадського, М. Грушевського та В. Винниченка. Цих мислителів об'єднувала участь у політичному житті тогочасної України. Зверніть увагу на творчість вченого із світовим іменем – Володимира Вернадського. Про його вчення можна дізнатись із посібника “Історія філософської думки в Україні” Огородника І.В., Огородника В.В. (стор. 439–444).

За радянських часів філософія перетворилася на служницю політики та офіційної ідеології. Увага філософів була зосереджена на інтерпретації основних положень марксизму-ленінізму та критиці західної “буржуазної” філософії. В 1944 році у Київському університеті відкрився філософський факультет. В 1946 році створено Інститут філософії АН УРСР. Позитивні зрушення в українській філософії значною мірою пов'язані з діяльністю П. Копніна. У 60-ті роки розпочинаються дослідження у галузі теорії пізнання, логіки та методології науки, антропологічної проблематики.

Починаючи з 1991 року українські філософи досліджують проблеми духовного відродження, розвитку національної

самосвідомості, розбудови держави. Поруч з актуальними питаннями розглядаються і традиційні філософські проблеми – історія української та західноєвропейської філософії різних часів, різні напрямки логіки, етична та естетична проблематика. Про погляди окремих представників української філософії можна дізнатися з посібника “Історія філософської думки в Україні” Огородника І.В., Огородника В.В. (лекція 19).

Додаткова література

1. Горський В.С. Історія української філософії. – К., 1996.
2. Донцов Д. Історія розвитку української національної ідеї. – К., 1991.
3. Історія філософії України: Хрестоматія. – К., 1993.
4. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. – К., 1999.
5. Розвиток філософської думки в Україні. – К., 1994.
6. Сковорода Г.С. Твори: В 2 т. – К., 1994.
7. Юркевич П.Д. Вибране. – К., 1993.

ТЕМА 10

СУЧАСНА СВІТОВА ФІЛОСОФІЯ

План

1. Тенденції розвитку сучасної філософії.
2. Філософія життя.
3. Позитивізм.
4. Екзистенціалізм.
5. Релігійна філософія.

I. Сучасними (або неklasичними) називають філософські течії, що сформувалися ще в XIX ст. Причиною їх виникнення був інтерес до тих сторін життєдіяльності людини, які були другорядними (або взагалі не помічалися) у класичній філософській традиції. Класична філософія намагалася пізнати природу та суспільство з метою їх розумного перетворення. З часів Декарта в філософії панував культ розуму. Вважалося, що

виникає людина. З одного боку, очевидність первинності природи не викликає сумніву, а з іншого – про буття природи говорить та розмірковує саме людина.

Буття соціального передбачає аналіз індивідуального буття людини та різноманітних формоутворень суспільного буття (соціум, етнос, держава, людство).

Буття духовного – це все розмаїття духовного світу людства – від свідомості індивіда до форм суспільної свідомості (моралі, мистецтва, політики, права, філософії), все багатство культури і цивілізації.

Як ви розумієте взаємозв'язок цих основних форм, сфер буття? Які особливості тлумачення змісту кожної з 3-х форм буття ви вбачаєте у теології, філософських концепціях Нового часу, у філософських напрямках XX ст.? Коли філософія звернулася до інтенсивного вивчення буття соціального, і чому саме тоді?

III. Поняття **простору** і **часу** виникли вже на ранніх етапах розвитку практики і пізнання. Ці початкові уявлення у процесі ускладнення суспільного життя та вдосконалення форм і методів пізнання світу поступово набули вигляду понять і категорій, що ними оперують природознавство і філософія.

В історії філософської думки буття об'єктивного світу або форми його сприйняття людською свідомістю конкретизувалися категоріями “**час**” і “**простір**”. В наш час загальноприйнято визначати час і простір як форми буття, що виражають: **час** – зміну речей, станів, явищ одне одним; **простір** – співіснування речей та явищ. В такому розумінні час і простір є характеристиками структури буття, яка зафіксована у часі як тривалість, послідовність зміни об'єктів, їх станів та етапів розвитку, у просторі – як протяжність об'єктів, а також форма їх взаємодії, співіснування, сполучення. Ми визначаємо зміст простору і часу окремо, розглядаючи їх як категорії науки. Але як характеристики будь-якого фрагменту світу простір і час функціонують тільки в єдності. В сучасному природознавстві підкреслюється, що простір і час є об'єктивними всезагальними формами буття всіх структурних елементів світу. Користуючись підручниками, назвіть інші властивості фізичного простору і часу.

Простір і час є базовими орієнтирами для створення певної картини світу, а значить, тлумачення змісту та співвідношення цих понять в різні історичні періоди, різними мислителями було неоднозначним. Що ви знаєте про погляди Арістотеля, І. Ньютона,

ТЕМА 11

ФІЛОСОФСЬКА ОНТОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМА БУТТЯ

План

1. Проблема буття в історії філософії.
2. Форми буття.
3. Буття і час. Буття і простір.
4. Типи онтології.

I. Метою філософії з початку існування було осмислення, пізнання світу в цілому. Це можливо за умови використання категорії гранично загального змісту. Така категорія була запропонована в античній філософії Парменідом. За словами Гегеля, лише з вченням Парменіда про буття філософія стає на власний шлях розвитку – шлях логічно-понятійного мислення.

З античних часів буття є однією з головних тем і проблем філософії. Міркування щодо *буття* – це постійна спроба створити поняття про всезагальний процес, який охоплює все існуюче, виразити взаємозв'язок різних формоутворень світу. В буденному слововживанні зміст категорії буття частково співпадає з поняттями універсуму, космосу, всесвіту, природи, життя. Тобто буття – це існування.

Термін “*онтологія*” вживається у філософських працях, починаючи з XVII ст. Це вчення про буття, про принципи його будови, закони й форми.

Використовуючи знання з історії філософії, спробуйте виявити відмінності та спільні моменти в осмисленні буття в античності, середньовіччі, Новому часі, німецькій класичній філософії, філософських теоріях XX ст. Чому в середині XIX ст. виникає криза класичної онтології?

II. Категорія буття за своєю суттю передбачає структурування світу та взаємозв'язок між його окремими видами, процесами, формами. Прийнято розрізняти буття природного, буття соціального та буття духовного.

Буття природного – це фіксація об'єктивного, первинного факту існування світу. Лише на певній стадії розвитку природного світу

раціональне пізнання є тією силою, яка згодом дозволить вирішити всі проблеми, що стоять перед людством. Чому ж виникла криза класичного (раціонального) філософствування? Відповідь на це питання слід шукати у житті тогочасного європейського суспільства.

Сучасником Гегеля був датський філософ та мислитель С. К'єркегор. Він одним з перших виступив проти абстрактних і малозрозумілих для звичайних людей проблем, що їх піднімали німецькі класичні філософи. За К'єркегором, головна проблема філософії – це особистість в усій повноті та унікальності її існування (екзистенції).

Ось так зароджується один із напрямків сучасної філософії – ірраціоналістичний, екзистенціально-антропологічний. У своєму подальшому розвитку некласична філософія значно розширила коло своєї проблематики – в ній з'явилися теми науки, техніки, глобальних проблем людства, культури та історії, комунікації та мови.

Філософію XX ст. відрізняє багатопредметність. Це відображено в розмаїтті шкіл та напрямків. Усе нові і нові сфери буття світу та людини стають об'єктами філософського осмислення.

Наприкінці XX ст. поширюються ідеї “філософського постмодерну”, який закликає відмовитись від логоцентризму в культурі, від пошуків Істини, від визнання традицій та авторитетів. Філософія, яка більшу частину свого існування перебувала у статусі “науки наук”, перетворюється на жанр літератури.

В XIX ст. виникають два напрямки некласичної філософії – філософія життя і позитивізм, які по-різному руйнують класичні традиції. В XX ст. продовжується еволюція філософії позитивізму, виникають екзистенціалізм, герменевтика, психоаналіз, філософська антропологія, структуралізм. Відповідно до розмаїття конфесій функціонують різні напрямки релігійної філософії (неотомізм, неопротестантизм, тейярдизм).

III. Започаткував “філософію життя” німецький філософ Артур Шопенгауер (1788–1860). Основний твір – “Світ як воля та уявлення”. За Шопенгауером, у світі панує не розум, а сліпа, всемогутня “воля до життя”. У такий спосіб у філософії поруч з надраціоналізмом (Гегель) з'являються тенденції **ірраціоналізму**.

Ідеї Шопенгауера розвиває інший німецький мислитель Фрідріх Ніцше (1844–1900). Основні твори: “Воля до влади”, “Антихристиянин”, “По той бік добра і зла”. За Ніцше, життя –

основа світобудови, це вічне становлення без початку і кінця, без мети і смислу. Рушійна сила життя – воля до влади.

Користуючись посібником, охарактеризуйте такі аспекти філософії Ніцше: 1) особистість та її доля; 2) вчення про надлюдину; 3) критика християнської релігії; 4) нігілізм (криза культури).

Чому Ф. Ніцше називають “пророком ХХ ст.”? Чому його ідеї набули популярності у ХХ ст.? Яку “нову мораль” пропонує Ніцше?

У ХХ ст. традиції філософії життя продовжували А. Бергсон, В. Дільтей, О. Шпенглер.

III. Розглянемо причини виникнення, зміст та етапи еволюції філософії позитивізму. Цей напрямок виникає у 30–40 рр. ХІХ ст. завдяки творчості Огюста Конта (1798–1857). Він висунув ідею безперервного прогресу людського духу: теологія → філософія → наука. Філософія, на думку Конта, вичерпала свій потенціал. Людству потрібні тільки т.зв. “позитивні знання” – про природу та суспільство, що отримуються в безпосередньому досвіді, шляхом спостережень.

Наприкінці ХІХ ст. виникає “другий позитивізм” (емпіріокритицизм). Його засновники – Е. Мах та Р. Авенаріус – запропонували відмовитися від використання загальноприйнятих наукових категорій та законів. Світ – це “комплекс відчуттів”, і завдання науки – їх описати. Намагаючись створити оригінальну гносеологію, Мах та Авенаріус продовжили традиції суб’єктивного ідеалізму (“без суб’єкта немає об’єкта”).

На початку ХХ ст. виникає **неопозитивізм**, а у другій половині ХХ ст. – **постпозитивізм**. Зміст цих течій докладно викладений у посібниках (див.: “Філософія” Петрушенка В.Л. (тема 9, п. 9.2.), “Філософія” (за ред. І. Надольного, розділ 1, тема 3).

Підсумуйте зміст окремих етапів розвитку позитивізму і назвіть загальні риси цієї філософії. Як ви розумієте гасло позитивізму: “Кожна наука сама собі філософія”? Порівняйте принципи верифікації та фальсифікації. В чому полягає їх пізнавальна цінність? Розкажіть про творчість К. Поппера та Т. Куна як представників постпозитивізму. Чому історія науки набула такої популярності у другій половині ХХ ст.? Чи реалізувала філософія позитивізму свої претензії бути справжнім “позитивним знанням”?

IV. Екзистенціалізм – філософія існування людини – виникає у 20 рр. ХХ ст. в Німеччині. Слово “екзистенція” запровадив у філософію С. К’єркегор. Найяскравішими представниками екзистенціальної філософії були М. Хайдеггер (1889–1976), Ж.-П. Сартр (1905–1980), Альбер Камю (1913–1960), Нікола Аббаньяно (1901–1990). Згідно з екзистенціалізмом, задачі філософії – не вивчати мертву природу, а займатися смисложиттєвими, сокровенними питаннями людського існування. Життя глибоко ірраціональне, переповнене страхом, відчаєм, тривогою, стражданнями. Життя – це абсурд. Очевидно, що ця філософія песимістична, вона відобразила кризу людини та кризу суспільного життя. Використовуючи матеріал посібників, дайте характеристику вченням окремих представників екзистенціалізму. Який вихід із проблемного існування людини пропонують Хайдеггер, Сартр, Камю? Як розуміє свободу Ж.-П. Сартр?

V. До напрямків сучасної релігійної філософії відносять **неотомізм, персоналізм, християнський еволюціонізм, неопротестантизм.**

І в сучасному інформаційному суспільстві релігія не втрачає респектабельності та інтелектуальних претензій. Життя надто суперечливе, щоб людина була впевненою у своїх силах та в осмисленості свого буття. Тому деякій частині людства необхідна віра у світ абсолютного, трансцендентного.

Центральна проблема сучасної релігійної філософії – проблема людини. Як відноситься людина до Бога? В чому сенс, мета буття людини в світі? Чому існує зло, страждання, смерть? Всі ці “вічні” питання залишаються актуальними і в епоху генетики та електроніки. Релігійні мислителі порівнюють традиційні та нові цінності, намагаються їх синтезувати.

Використайте матеріал підручників і назвіть представників кожного напрямку релігійної філософії, проблеми, що вони їх висувують, та запропоновані рішення.

Додаткова література

1. Аббаньяно Н. Мудрость философии. – Спб., 1998.
2. Зарубіжна філософія ХХ століття. – К., 1993.
3. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. – К., 1996.
4. Читанка з історії філософії ХХ ст. – К., 1996.